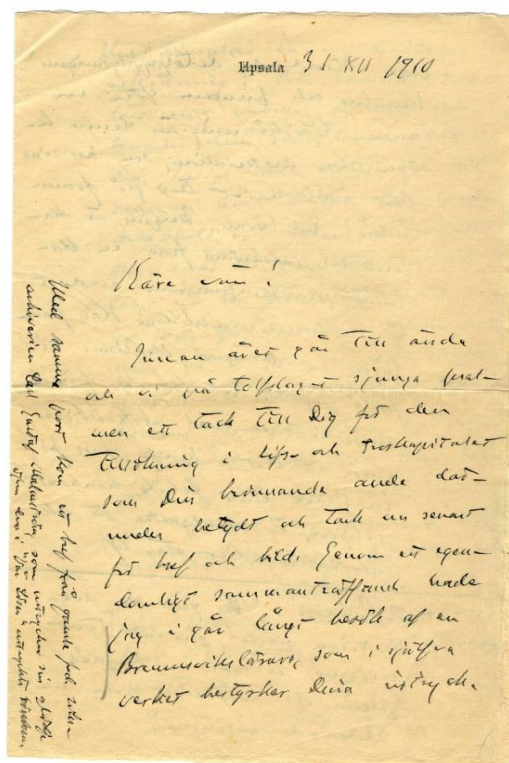

UPPSALA UNIVERSITET
 TEOLOGISKA INSTITUTIONEN
 C 2 UPPSATS KYRKOHISTORIA 15 P

Manfred Björkquist och Nathan Söderblom i den kyrkopolitiska debatten, speglad i deras brevväxling 1914-1931

Eva Ros, VT 2013

Handledare: Oloph Bexell

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
2. Syfte, frågeställning och metod	4
2.1 Avgränsning	5
3. Materialet	6
4. Forskningsläget	8
5. Undersökningen	10
5.1. Kyrkopolitiska frågor.	10
5.2. Kyrkopolitiskt program.	11
5.3 Kyrka - Stat	15
5.4 Kristendomsundervisningen.	21
5.5 Övriga kyrkopolitiska frågor i brevväxlingen	23
5.6 Relationen Nathan Söderblom – Manfred Björkquist	25
6. Resultat	28
7. Diskussion	31
8. Käll- och litteraturförteckning	32
9. Bilaga	35

1. Inledning

Två av svenska kyrkans frontfigurer under 1900-talets första decennier var *Manfred Björkquist*, (1884-1985), och ärkebiskop *Nathan Söderblom*, (1866-1931). Redan under studieåren i Uppsala kom de två i kontakt med varandra bl.a. genom Uppsala Kristliga Studentkår, där Björkquist under studietiden var ordförande. Stort inflytande i förbundet hade förutom Nathan Söderblom också de blivande biskoparna Einar Billing (1871 -1939) och J. A. Eklund (1863 -1945).¹ Från dessa kontakter kom sedermera det som kallas för Uppsalateologin att utvecklas.²

Nathan Söderblom blev ärkebiskop 1914 och är ekumenisk banbrytare både i Sverige och i världen. Manfred Björkquist blev biskop i Stockholms stift. Han har av biskop em. Jonas Jonsson blivit kallad ”den svenska folkkyrkans arkitekt”.³ Björkquist är även känd som pedagog och grundare av Sigtunastiftelsen.

Både Nathan Söderblom och Manfred Björkquist verkade i en period som kännetecknas av första världskriget och dess efterdyningar med politisk radikaliserings i hela Europa som följd. Radikaliseringsen i kyrkopolitiken kom till uttryck i krav på skilsmässa mellan kyrkan och staten, t.ex. i Ryssland efter revolutionen och i Tyskland i Weimarförfattningen av år 1919.⁴ Både Björkquist och Söderblom verkade också i en period med stora samhällsförändringar. Agrarsamhället hade fått ge vika för det industriella och urbaniserade samhället.⁵ Kyrkan kom genom sin medeltida struktur att utmanas, inte minst genom den framväxande frikyrkorörelsen efter upphävandet av dissenterlagarna. Den gamla enhetskyrkan var ett minne blott.

Behovet av förnyelse var stort inte minst bland kyrkans män som mötte förändringarna med stort missmod. I början på 1900-talet hade kyrkan svårt att rekrytera präster. Dessutom fanns en spänning mellan gammal och ny teologi.⁶ Den historisk - kritiska forskningen och liberalteologin stod emot det gamla. I slutet på 1800-talet hade liberalteologin utvecklats vid de tyska universiteten som en reaktion på utvecklingen inom naturvetenskapen, (främst darwinismen) och den historisk-kritiska bibelforskningen.⁷

Nysatsningen och förnyelsen kom i Uppsala Kristliga Studentförbund och genom unglyrkorörelsen vars ledare var Manfred Björkquist samt genom Nathan Söderbloms insatser under hans ämbetsperiod 1914 -1931.⁸

Som svar på dåtidens kritik av Svenska kyrkans anspråk på att vara en kyrka för hela folket och på hennes församlingssyn kom en ny teologisk reflexion att växa fram kring

¹ Einar Billing var son till biskopen i Lund, Gottfrid Billing och en av ledarna inom unglyrkorörelsen. 1920 blev han biskop i Västerås och är mest känd för sin folkkyrkoteologi. Även J. A. Eklund var en av de ledande inom unglyrkorörelsen, för vilken han kom att få stor betydelse. Han var också psalmförfattare, bl.a. till ”Fädernas kyrka” som kom att bli unglyrkorörelsens kampsång . 1907 blev Eklund biskop i Karlstad.

² Tergel 1969, s. 40-42. Den s.k. Uppsalateologin koncentrerades kring temat uppenbarelse och historia. Denna teologi bestämdes av en nyorientering mot den historiska metoden samt personlig kristendomstolkning.

³ Jonsson 2012, SvD 2/ 4 2012.

⁴ Jergmar 2007, s.105.

⁵ Tergel 1969, s. 131.

⁶ Brohed 2005, s.17.

⁷ Aronson, 2008, s.121.

⁸ Brohed 2005, s.26.

lokalförsamlingen. En reflexion som betonade vad man började kalla den religiöst motiverade folkkyrkan.⁹ Folkkyrkosynen blev också ett svar på socialdemokratins uppfattning att religion var en privatsak.¹⁰ Denna grundläggande teologiska reflexion utarbetade ledande teologer och kyrkomän. De främsta idégivarna var J. A. Eklund, Nathan Söderblom, Einar Billing och Manfred Björkquist.¹¹ I programmet *Kyrkotanken* betonade Manfred Björkquist att den Svenska folkkyrkan måste bäras upp av aktivt troende lekmän.¹² Dock var Einar Billing den som tydligast uttryckte folkkyrkoteorin.

Det handlade om territorialförsamling kontra troendeförsamling (frikyrkouppfattningen). Billing och ungkyrkorörelsen såg territorialförsamlingen som en teologisk utmaning och möjlighet till förnyelse. Och utgick då från den erbjudna nåden och inte den mottagna. Så innebörden av en territorialförsamling i yttre bemärkelse var ”syndernas förlåtelse till Sveriges folk”. Därför är den Svenska folkkyrkan religiöst motiverad.¹³

Einar Billing och Nathan Söderblom har betraktats som ungkyrkorörelsens teologer och Manfred Björkquist som visionär och kyrkoledare.¹⁴ Det har om Björkquist sagts att han inte var någon framstående teolog.¹⁵ Men hur ligger det egentligen till med den saken?

2. Syfte, frågeställning och metod

Det finns en omfattande brevväxling mellan Nathan Söderblom och Manfred Björkquist. Av den framgår att kyrkopolitiska frågor berördes flera gånger. Söderblom och Björkquist kände varandra rätt väl bl.a. genom Ungkyrkorörelsen. De hade båda studerat i Uppsala. De umgicks i samma kretsar och kom i kontakt med tidens kyrkopolitiska frågor om än på olika sätt. Den befintliga korrespondensen dem emellan har hittills inte undersökts.

Av de två var Nathan Söderblom den nationellt och internationellt kände store teologen. Manfred Björkquist var främst känd som pedagog, ungkyrkorörelsens ledare och skapare av Sigtunastiftelsen. Men förhöll det sig på det viset att Söderblom hade Manfred Björkquist, en lekman och en grå eminens, som rådgivare för sina ståndpunkter på kyrkopolitiska frågor?

Syftet med undersökningen är att, genom en granskning av brevväxlingen mellan Nathan Söderblom och Manfred Björkquist samt dåtida dokument, se om Nathan Söderblom var en isolerad person eller om han använde sig av bollplank, t.ex. Manfred Björkquist. Jag avser att genom undersökningen försöka ta reda om Manfred Björkquist kom att få ett informellt inflytande över Söderblom och därmed över utvecklingen i Svenska kyrkan

Med utgångspunkt i aktuella kyrkopolitiska frågor avser jag granska hur och om dessa frågor återspeglas i den befintliga korrespondensen och jämföra det med de beslut i

⁹ Brohed 2005, s.26.

¹⁰ Brohed 2005, s.26.

¹¹ Brohed 2005, s.26.

¹² Aronson 2008 s.212 + s.43. Björkquists kyrkotanke syftade att inspirera till handling samtidigt som den skulle vara ett motiv för handling. Kyrkotanken var en vision som rörde Svenska kyrkans förändring och utveckling i relation till svenska folket.

¹³ Brohed 2005, s.27.

¹⁴ Brodd 2008, s.13 *Manfred Björkquist Visionär och kyrkoledare*, red. Vivi-Ann Grönqvist, Skellefteå, 2008.

¹⁵ Söderlund, s. 426, *Manfred Björkquist Visionär och kyrkoledare*, red. Vivi-Ann Grönqvist, Skellefteå, 2008.

protokoll som fattats, för att försöka se om det här finns ett samband som pekar på ett hittills obekant informellt inflytande. Och om det haft någon betydelse för utvecklingen inom Svenska kyrkan. Med begreppet Svenska kyrkan avses trossamfundet.

Frågeställning: Har Manfred Björkquist haft inflytande över ärkebiskop Nathan Söderbloms agerande i kyrkopolitiska frågor och därigenom över utvecklingen inom Svenska kyrkan?

Frågan prövas i källkritisk tradition mot de material som finns. Följande underfrågor bearbetas för att pröva frågeställningen:

- Vilka stora tidsaktuella frågor rörande kyrkan förekommer i breven? Hur återspeglas dessa i breven?
- Manfred Björkquists roll i officiella sammanhang som t.ex. kyrkomötet?
- Vem tog initiativ till kontakterna och vem var den aktive?

Metod och källa

Föreliggande undersökning är en deskriptiv studie, som via litteraturstudier och däri redovisade undersökningar, söker belysa frågeställningen. Metoden är till sitt upplägg hypotetisk deduktiv dvs. hållbarheten i frågeställningen prövas genom att ställa upp ett antal underfrågor.

Historisk forskning kan vara källorienterad eller problemorienterad. Den här uppsatsen är problemorienterad och bygger främst på primärkällor. Inom historisk religionsforskning är det ett problem att tillförlitligheten i en händelse inte kan prövas med experiment, därför blir källkritik en viktig faktor vid faktainsamlingen. En källkritisk prövning kan göras utifrån vissa kriterier som t.ex. samtidskriteriet och graden av oberoende. Eftersom flertalet källor är primära (brev) kan man betrakta dem som tillförlitliga ur brevskrivarens synvinkel. Hur det tolkas kan vara centralt för uppsatsens frågeställning. Därför är det viktigt att den tolkning som görs är intersubjektiv prövbar.

De sekundärkällor som används, främst avhandlingar kan betraktas som relativt tillförlitliga. När det gäller övrig litteratur så är i minnesboken över Nathan Söderblom författarna till de olika artiklarna, antingen samtida eller forskare. Staffan Runestam är barnbarn till Nathan Söderblom.

2.1. Avgränsning

Det omfattande material som finns att tillgå gör det nödvändigt att begränsa undersökningen till de kyrkopolitiska frågor som är fokus för den här undersökningen, dvs. kyrka - statfrågan, kyrkopolitiska riktlinjer samt kristendomsundervisningen. Tidsperioden omfattar Nathan Söderbloms ämbetsperiod, 1914-1931, men även eventuella kontakter dessförinnan.

1919 är ett för frågeställningen viktigt år. Då kom en ny undervisningsplan för folkskolan, där skolans kristendomsundervisning skurits ned och katekesen avskaffats som lärobok.¹⁶

Åren kring 1920 var turbulenta år som kännetecknades av opinionsbildning och

¹⁶ Claesson 2004, s. 284 och Moberger 1962, s. 154.

masspetitioner med bred uppslutning.¹⁷ Det var år då, i efterdyningarna av första världskriget, statsmakten kom att inta en allt hårdnande attityd som hotade kyrkans självständighet och begränsade hennes rörelsefrihet.¹⁸ Åren kring 1920 innebar en vändpunkt i svenska kyrkans historia.¹⁹ Den kyrkopolitiska krisen kulminerade det året.²⁰

1920 skedde två viktiga möten som rörde de kyrkopolitiska frågorna. Det var dels det stora Allmänna kyrkomötet i oktober- november 1920, dels det Allmänna kyrkliga mötet i mars (21 - 23) 1920 som gick av stapeln i en laddad atmosfär.²¹ Bakgrunden till att det Allmänna kyrkliga mötet sammankallades var det förändrade politiska läget samt socialdemokratiska partikongressens krav om att avskaffa statskyrkan.²² Dessutom fanns en motion av socialdemokraten *Arthur Engberg*, om att avskaffa kyrkans vetorätt.²³ Därmed skulle kyrkans bundenhet till staten bli total.

Engberg fick dock inte stå motsagd inom det egna partiet. Oppositionen inom partiet leddes av komministern *Harald Hallén* (1884-1967) i Torrskog Dalsland, den förste socialdemokratiska statskyrkoprästen i riksdagen. Han representerade en tidig socialdemokratisk folkkyrkomodell, som skilde sig från unglyrkorörelsens. Till skillnad mot unglyrkorörelsens nationalistiska inslag betonade Hallén folket som subjekt i sin kyrkosyn. Han företrädde en medborgerlig kyrksyn och en statskyrka som ställde folket i fokus.²⁴

Mot bakgrund av frågeställningarna kommer i den här undersökningen brevväxlingen mellan Söderblom och Björkquist under åren 1919 och 1920 att särskilt beaktas.

3 *Materialet*

Huvudmaterialet till undersökningen utgörs av Söderbloms respektive Björkquists brevsamlingar samt av till frågeställningen anknuten litteratur. Dessutom har en del annan litteratur anlitats bland annat sådan som rör beslut i kyrkopolitiska frågor, dvs. protokoll och skrivelser, men även tidningsartiklar.

Nathan Söderbloms brevsamling på Universitetsbiblioteket i Uppsala (NSS

¹⁷ Claesson, 2004, s. 286 och Björkquist 1931, s.204-205.

¹⁸ Runestam 2004, s. 44-45.

¹⁹ Lenhammar 1977, s.36.

²⁰ Jergmar 2007,s.180.

²¹ Det Allmänna kyrkomötet var Svenska kyrkans högsta beslutande organ och hade hand om frågor som rör läran, bibelöversättningar, handbok, evangeliebok och det sammanträdde minst vart sjätte år. Kyrkomötet var till denna tid reglerat i grundlagen och dess främsta uppgift var att medverka i kyrkolagsstiftningen. Och de behandlade då ärenden som Kungl. Maj:t överlämnat eller motioner från enskilda ledamöter.

Det Allmänna kyrkliga mötet utgjorde ett sorts frivilligt rikstäckande organ vid sidan av det legala kyrkomötet. Och det fungerade i spänningsfältet mellan legalt och frivilligt (Brohed 2005,s.47). Det kom att utvecklas till en fast institution och under Nathan Söderbloms ämbetsid ombildades mötena till representationsförsamlingar där ombuden hade rösträtt och talan vid förhandlingarna. Mötena blev enligt Björkquist ett uttryck för ett vaknande kyrkomedvetande bland lekmännen (Björkquist 1931,s.217). Under 1920-talet kom de här mötena att bestämmas av den hotfulla politiska situationen och av Söderbloms intressen. Han kom att göra mötena till sitt organ och för att skapa opinion. Det allmänna kyrkliga mötet 1920 är ett exempel på detta där Söderblom höll talet " Kyrkans frihetskrav" som kom att bli en höjdpunkt i hans kyrkopolitiska karriär, (Claesson 2004 s. 292 samt Thidevall 2000,s.83).

²² Brohed 2005, s.35.

²³ Arthur Engberg (1888-1944) socialdemokratisk riksdagsman och drivande i kyrkopolitiska frågor.

²⁴ Brohed 2005, s-35-36.

UUB) innehåller drygt 38 000 brev. Alla brev från personer, förlag, tidningar och tidskrifter har registrerats i handskriftsavdelningens databas.²⁵ Breven har hustrun Anna och tillfälliga medarbetare ordnat. Det är fler än 7700 personer som skrivit ett brev. Det är tiggarebrev, brev i sociala och teologiska frågor åter andra är "triviala meddelanden". Söderbloms barnbarn Staffan Runestam (f.1928) har i sina *Söderblomsstudier* redovisat breven gruppvis, de tyngsta av dem är skrivna av vänner från ungdomsåren.²⁶ Bland kyrkoledare, präster och teologer återfinns Manfred Björkquists 73 brev.

Söderblom var ett kommunikationssnille och en outtröttlig brevskrivare.²⁷ Han kunde läsa inkommande brev vid frukosten och diktera svar och brev när han var ute och promenerade eller åkte buss eller tåg, på restauranter och även på konferenser.²⁸ Bland breven finns långa religiösa meditationer och överväganden i politiska och sociala frågor liksom skarpa koncentrerade anteckningar, eller tröstande ord till någon i nöd. "Vi möter i breven en person med sällsynt förmåga till empati".²⁹ Från Leipzig skriver Nathan Söderblom till historieprofessorn Harald Hjärne att ärkebiskopsfrågan stört hans sinneslugn och arbetstid. Han säger sig själv bättre passa till "*episcopus in partibus*".³⁰

Manfred Björkquists personliga arkiv (MBS) finns på Sigtunastiftelsen (SigtSA). Det består av 8 hyllmeter och 137 arkivkartonger som innehåller manuskript till predikningar och till tal, däribland anföranden som Björkquist hållit vid Uppsala prästsällskaps möte 1919 . Störst är 42 volymer brev med 10 000 enskilda brev. Den största avdelningen i arkivet innehåller brev som Björkquist tagit emot. Arkivet tillkom under Björkquists livstid, därför finns skäl att anta att han själv var delaktig i forandet av detta arkiv.³¹

Förutom Björkquists brev till Söderblom berör uppsatsen endast de brev som Björkquist tagit emot av Söderblom, sammanlagt 47 brev. Förutom breven från Söderblom finns också brev från Söderbloms hustru Anna. Hon skrev regelbundet till Björkquist fram till 1949. De flesta brev från henne handlar om gemensamma angelägenheter som husmodersskola i anslutning till Sigtunastiftelsen. I hanteringen av breven och faktauppgifter om dem har arkivarie Leif Jonsson, mångårig medarbetare på klipparkivet, varit behjälplig.

Sammantaget har över 100 brev gått genom och satts in i sin resp. samhälleliga kontext vilket är nödvändigt för att förstå breven. Dessutom har i volym 18 i Manfreds Björkquists arkiv två manuskript, som berör de kyrkopolitiska frågorna, kommit till användning. Det ena av dem är inledningen (handskrivna anteckningar) till ett anförande om *Stat och Kyrka* som Björkquist hållit på Upplands prästsällskap i Uppsala den 11/12 1919. Det andra är ett maskinskrivet dokument *Kyrkopolitiska riktlinjer* som lagts fram av Björkquist och granskats vid en privat konferens i Sigtuna den 10/2 1919. Ingressen till de båda är i stort sett densamma.³² Det som skiljer sig åt är markerat med kursiv stil i bilagan. Tidskriften *Kristendomen och Vår Tid* årgång 1920 har gått genom främst för att läsa ev.

²⁵ Runestam 2004, s.232

²⁶ Runestam,2004, s.233.

²⁷ Lange,2006 s.9.

²⁸ Lange 2006, s 9.

²⁹ Lange, 2004, s.9

³⁰ Lange, 2004, s.134. Med begreppet avses biskop med särskild ställning och utan ett område att ansvara för.

³¹ Aronson, 2008, s.20

³² Se bil.1.

artiklar som berör uppsatsens huvudområden. I tidskriftens häfte 11 – 12 återfinns "Kyrkopolitiska riktlinjer" av Magnus Pfannenstill.³³

Protokollet från Allmänna kyrkomötet i hösten 1920 samt tidningsklipp i samband med det mötet från Svenska Dagbladet, den 29/10, 31/10 samt DN 31/10 har kommit till användning när det gäller att besvara frågan om Björkquists roll i officiella sammanhang.

Sveriges kyrkohistoria är ett samlingsverk som spänner över 1200 år av svensk kultur, samhälle och religion. Den är utgiven i åtta band där vart och ett av dem är skrivet av experter inom respektive område och tidsperiod och med fördjupningsartiklar inom de olika områdena. Ingmar Broheds *Sveriges kyrkohistoria 8 Religionsfrihetens och ekumenikens tid* omfattar den tidsperiod som är aktuell i den här uppsatsen. Förutom huvudförfattaren Brohed medverkar Lennart Tegborg med en fördjupningsartikel om kristendomsundervisningen.³⁴ I syfte att söka svara på frågeställningen om hur kontakterna mellan Söderblom och Björkquist såg ut har litteratur som belyser kontakterna använts. Så t.ex. Staffan Runestams *Söderblomstudier*. Runestam har gått igenom Söderbloms anteckningar, manuskript, brev och tidningsartiklar. Även här berörs unglyrkörörelsen liksom kontakterna med Manfred Björkquist.

Den tyske professorn Dietz Lange. Göttingen, publicerat två verk om Söderblom. I *Nathan Söderblom und seine Zeit* behandlas hela perioden 1866 - 1931. I *Nathan Söderblom Brev- Lettres - Briefe - Letters A selection from his correspondence* redovisar Lange en del av Söderbloms omfattande korrespondens med dåtidens stora inom teologi, samhälle och konstnärskretsar.

I antologin *Manfred Björkquist. Visionär och kyrkoledare* med Vivi-Ann Grönqvist som redaktör återfinns också några teologiska reflexioner över Björkquists tankevärld och Nordiska Ekumeniska institutet. I minnesboken *Nathan Söderblom in memoriam* med Nils Karlström som redaktör tecknas Söderbloms livsverk och person genom bidrag av bl.a. Manfred Björkquist, Yngve Brilioth (1891 - 1959), Gustaf Aulén (1879 - 1977) samt Tor Andræ (1889 -1947) och med förord av Einar Billing.

4. Forskningsläget

Manfred Björkquist var en av de kyrkliga ledarna, som under den tid som undersökningen omfattar, brevväxlade med Nathan Söderblom. Den korrespondensen har hittills inte blivit undersökt. Den forskning som använts, har valts för att belysa frågeställningen på olika sätt och som har anknytning till de båda huvudaktörerna. Så till exempel finns i Alf Tergels forskning om unglyrkörörelsen material som kan vara av intresse för att besvara frågan om Björkquists inflytande .

Manfred Björkquist var en av de drivande krafterna bakom unglyrkörörelsen. Rörelsen har blivit föremål för omfattande forskning. I *Ungkyrkomännen, Arbetarfrågan och*

³³ Magnus Pfannenstill (1858 – 1940) professor i Lund. Tillsammans med meningsfränder grundade han tidskriften "Kristendomen och Vår Tid", KVT. En teologisk tidskrift från Lund som var inriktad mot teologins tillämpning i det moderna samhället. Kretsen kring KVT var också aktiva när det gäller kyrkopolitiska riktlinjer.

³⁴ Lennart Tegborg, docent i svensk kyrkohistoria och forskare med särskilt intresse för religionspedagogiska frågor och förhållandet mellan kyrka och skola.

Nationalism 1901-1911 tar Alf Tergel upp brytningen mellan gammal och ny teologi, den historisk-kritiska bibelforskningen, Uppsalateologin samt starten av unglyrkorörelsen och deras korståg. Likaså tar han upp folkkyrkotanken. Han berör också rörelsens förhållande till den framväxande arbetarrörelsen samt rörelsens genombrott 1909 - 1911. I samspelet mellan teologiska, religiösa, nationella och sociala faktorer finner Tergel förklaringen till unglyrkorörelsens uppkomst. Faktorer som han i sin undersökning frilägger och kontrasterar mot varandra.³⁵ Tergel finner att unglyrkorörelsen hade en klar ideologisk profil och att dess handlingsprogram var målinriktat på kyrkans ställning i samhället.³⁶ I den andra undersökningen *Från konfrontation till institution Unglyrkorörelsen 1912 - 1917* skriver Tergel om unglyrkorörelsens konsolidering 1914-1917. Tergel konstaterar att unglyrkorörelsen konsoliderades 1914 som kyrklig väckelserörelse och integrerades i kyrkan.³⁷

Urban Claessons avhandling *Folkhemmets kyrka Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905-1933* belyser tidsperioden då en folkkyrkosyn växte fram. Claesson konstaterar att Nathan Söderblom och Harald Hallén utgjorde en "axelmakt".³⁸ De båda representerar en gemensam strävan att placera kyrkan i svenskt samhällsliv.³⁹ Avhandlingen är intressant ur perspektivet att se om där finns beröringspunkter med Manfred Björkquists eventuella inflytande.⁴⁰ Claessons avhandling påvisar täta kontakter mellan Hallén och Söderblom.⁴¹ Ett exempel på hur Söderblom samarbetade med andra aktörer. Kan liknande kontakter påvisas med Manfred Björkquist? Nathan Söderbloms gestaltning av ämbetet har Klas Hansson belyst i en D2 uppsats, *Fridens och kärlekens ord*.

Torbjörn Aronson beskriver i sin avhandling *Den unge Manfred Björkquist. Hur en vision av kristendomens möte med kultur och samhälle växer fram*, barn- och ungdomstiden fram till 1902 och om Björkquists engagemang i föreningar, hans teologi och socialetik så som de kommer till uttryck i predikningar och föredrag. Syftet med Aronsons undersökning är att se hur Manfred Björkquists vision av kristendomens möte med kultur och samhälle växer fram och hur den omsätts i praktiken.⁴² Aronsons slutsats blir att Björkquist formulerade sin folkkyrkosyn som en vision av hur kristendomen möter kultur och samhälle.⁴³ Björkquists folkkyrkosyn sammanfattades i mottot "Sveriges folk - ett Gudsfolk".

Jarl Jergmars avhandling från 1970 *Biskopsmötet i Sverige 1902 -1924* har gått igenom för att se hur kyrka - statfrågan behandlades på biskopsmötena och om det finns beröringspunkter. Även Lars Eckerdal belyser i sin avhandling 1970 *Skriftermål som nattvardsberedelse* den nya tiden för svenska kyrkan, politisk och kyrkopolitisk radikalitet. I en avhandling från 1977 behandlar Harry Lenhammar det *Allmänna Kyrkliga mötet mellan 1908 - 1973 dess målsättning och funktion*. I den ges en översikt över dessa mötenas bakgrund

³⁵ Tergel 1969,s.13.

³⁶ Tergel 1969,s.243.

³⁷ Tergel, 1974,s.13.

³⁸ Claesson 2004,s.233.

³⁹ Claesson 2004, s 235.

⁴⁰ Se vidare avsnittet "Diskussion" om svenska kyrkodagar.

⁴¹ Claesson 2004,s. 235.

⁴² Aronson, 2008,s.13.

⁴³ Aronson 2008, s.280.

och utveckling.

Karin Moberger *Religionsenhet och Religionsfrihet i folkskolans kristendomsundervisning 1911-1919*, publicerad i Kyrkohistorisk årsskrift årg. 61,1961, ger en ingående bild av hur striden om kristendomsundervisningen i folkskolan utvecklades under de första årtiondena av 1900-talet och kom att bli en läroboksfråga. Det handlade om katekesundervisning eller inte.

5. Undersökningen

5.1. Kyrkopolitiska frågor

Även Sverige kom att påverkas av den radikaliseringsväg som svepte genom Europa efter första världskrigets slut. Hos oss kom den till uttryck i 1917 års val till andra kammaren, då en koalition mellan liberaler och socialdemokrater delade regeringsmakten, regeringen Edén – Branting. I mars 1920 tvingades socialdemokraterna att bilda en egen minoritetsregering under Branting.⁴⁴ Inom socialdemokratin fanns en ung grupp radikala, bl.a. partisekreteraren och riksdagsmannen Gustav Möller (1884 -1970) samt riksdagsmännen Arthur Engberg (1888 - 1944), Ernst Wigforss (1881 - 1977) och Olof Olsson(1872 - 1939). De ville göra rent hus med det bestående samhället, avskaffa första kammaren, störta monarkin mm.⁴⁵

Den kyrkopolitik som nu kom att föras var mer radikal än tidigare.⁴⁶ Den kyrkopolitiska debatten kom att domineras av relationen mellan kyrkan och staten, då 1919 en förnyad diskussion om förhållandet mellan stat och kyrka kom upp.

Kyrkan ansattes från flera håll. Frikyrkorna ville också avskaffa statskyrkosystemet. Frikyrkliga samlingskommittén som bildades 1918 och bestod av Svenska Missionsförbundet, Svenska Baptistförbundet, Metodistkyrkan kom med ett uttalande 1919. Av uttalandet framgår att de ansåg att statskyrkosystemet stred både mot Nya Testamentet och religionsfriheten samt att den kristna församlingen kom i ett olyckligt beroendeförhållande till staten.⁴⁷

Skolans kristendomsundervisning blev också ifrågasatt. Det gällde speciellt katekesen som lärobok. I folkskolans nya undervisningsplan 1919 avskaffades katekesen som lärobok.⁴⁸ Det var en följd av kravet på en konfessionslös kristendomsundervisning framför allt ville man från kyrkofientligt och kyrkokritiskt håll få bort katekesen som den grundläggande läroboken om den kristna tron.⁴⁹ Från kyrkligt håll ansåg man att det var självklart att kyrkan själv skulle bestämma hur skolans undervisning i kristendom skulle vara och till denna undervisning skulle man använda en av kyrkan auktoriserad bok.⁵⁰

Åren kring 1920 utgör en vändpunkt vad gäller svenska kyrkans historia i och med att det från olika håll kom ställningstagande i kyrkopolitiska frågor.⁵¹ Kyrka - statfrågan

⁴⁴ Claessom2004,s.244.

⁴⁵ Jergmar 1977, s.106.

⁴⁶ Lenhammar, 1977, s.36.

⁴⁷ Lenhammar 1977,s.36.

⁴⁸ Eckerdal 1970 s.185

⁴⁹ Jergmar 2007, s.107.

⁵⁰ Jergmar 2007,s. 107.

⁵¹ Lenhammar 1977, s.36.

kom att stå i centrum på grund av den förändrade politiska ideologin inom socialdemokratien med *Arthur Engberg* som pådrivare. Arthur Engberg som var redaktör för den ledande socialdemokratiska tidningen *Arbetet* och riksdagsman⁵², drev på partikongressen 1920 igenom en ändring i partiprogrammet, religionsfrihetsfrågan sattes i centrum utöver krav om statskyrkans avskaffande. Kyrkans egendom skulle överföras till staten. Kyrkomötets vetorätt skulle avskaffas. Skolans religionsundervisning skulle likställas med övriga ämnen.⁵³

Åren runt 1920 var således kyrkan trängd från flera håll. Hur mötte då kyrkan angreppen? Och hur agerade Nathan Söderblom och Manfred Björkquist?

Söderblom kallade biskoparna till ett möte i mars 1919.⁵⁴ Ett möte som kom att få stor betydelse för biskopsmötets utveckling och konsolidering.⁵⁵ I kallelsen skrev Söderblom att biskoparna behövde diskutera kyrka - statfrågan. Han menade att innebörden av detta var okänd. Och att det både hos kyrkans förespråkare och också hos dess antagonister fanns en föreställning om att kyrkan inte klarade sig utan statligt stöd. Det var enligt Söderblom en oriktig föreställning.⁵⁶ Flera biskopar, så t.ex. biskopen i Västerås Nils Lövgren (1852 - 1920), delade Söderbloms uppfattning om att en skilsmässa mellan kyrka och stat inte var omedelbart förestående. Nils Lövgren varnade för att ”skilsmässan smyger sig på oss bakifrån”.⁵⁷ Det man avsåg med uttrycket att en skilsmässa kommer bakvägen var ”skolväsendets avkristnande”.⁵⁸

5.2 Kyrkopolitiskt program

Det allvarliga politiska läget som kyrkan upplevde ledde också till att kyrkan strävade efter att få till stånd ett samlande kyrkopolitiskt program.⁵⁹ Det var många som engagerade sig i det arbetet. Så till exempel Lundaprofessorn Magnus Pfannenstill och kretsen kring tidskriften ”*Kristendomen och Vår Tid*”. Likaså engagerade sig Allmänna Svenska Prästföreningen, (A.S.P.) och Stockholms prästsällskap.⁶⁰

Magnus Pfannenstill publicerade 1920 ett utkast till kyrkopolitiska riktlinjer i tidskriften ”*Kristendomen och Vår tid*”.⁶¹ Mot bakgrund av fyra tidstypiska tendenser som t.ex. demokratisering, statens behov av att skydda sin suveränitet, föreslog han att kyrkan borde se mer objektivt på förhållandet mellan kyrka och stat. Det var, enligt Pfannenstill,

⁵² Brohed 2005, s.35.

⁵³ Brohed, 2005, s. 35.

⁵⁴ Runt sekelskiftet höjdes röster för att biskoparna skulle utveckla ett närmare samarbete. Svenska kyrkan behövde ett forum för rådslag och olika typer av överenskommelser. Det första biskopsmötet ägde rum 1902 men det var först 1917 som man började sammanträda årligen. 1919 så antog man en stadga som slog fast att biskopsmötet skulle kunna göra uttalanden riktade till prästerna och församlingarna. Mellan åren 1917-1920 kom de att utfärda tre s. k. herdabrev (Jergmar 2007, s.169).

⁵⁵ Jergmar 1977, s.131-132.

⁵⁶ Jergmar 2007, s.115

⁵⁷ Jergmar 2007, s.115

⁵⁸ Jergmar 2007, s.115.

⁵⁹ Jergmar 2007 s.119.

⁶⁰ Allmänna Svenska Prästföreningen, A.S.P. bildades 1903 och hade till uppgift att verka för prästernas gemensamma intressen och för församlingslivets bästa. Redan under sitt första verksamhetsår skickade man ut frågor av gemensamt intresse för diskussion, så t.ex. prästernas befordringsgång, kyrkomötets sammansättning. Om deras riktlinjer för ett Kyrkligt program.

⁶¹ *Kristendomen och Vår tid*, årgång 1920 årgång 15, häfte 11-12, s.270-278. Magnus Pfannenstill var en av tidningens redaktörer.

rimligt att staten förbehöll sig rätten att i sista hand övervaka det skolväsende som den underhåller. Likaså ansåg han att det var rimligt att riksdagen kräver en utredning om kyrkomötets vetorätt. Han ansåg också att en utredning borde tillsättas i syfte att se om staten har rätt att göra anspråk på vad som obestriddligen tillhör kyrkan.

Manfred Björkquist skriver i början av 1919 till Söderblom och berättar bland annat om inbjudan att tala över ämnet "kyrkligt initiativ" på Stockholms prästsällskaps möte i början av mars.⁶² I minneskriften över Nathan Söderblom omtalar Björkquist att på Sigtunastiftelsen hölls några konferenser med kyrkoledare från olika läger och att Allmänna Svenska Prästföreningen, (A.S.P.), inte utarbetade ett kyrkopolitiskt aktionsprogram utan kontakt med Sigtunamötena.⁶³ I början av 1919 samlades A.S.P.s centralstyrelse till överläggningar om den kyrkopolitik som man i den rådande situationen borde föra. Resultatet av dessa överläggningar blev "Riktlinjer för kyrkligt program" i nio punkter.⁶⁴

Manfred Björkquists brev 1919 till Nathan Söderblom handlar dels om formalia och information om vad som hänt i Sigtuna, dels om aktuella kyrkopolitiska frågor. I februari skriver han att han talat med många lekmän, präster och att intresset är stort för ett kyrkligt initiativ "som går till botten".⁶⁵ Och i ett brev i september talar han om att han redigerat "kyrkopolitiska riktlinjer".

den sista redigeringen av de kyrkopolitiska linjerna, sådana de blefvo omstufvade vid sammanträdet i våras under biskop Lindbergs ordförandeskap".⁶⁶

Den biskop Lindberg som nämns är Växjöbiskopen Ludvig Lindberg (1887 - 1955) som var ordförande på en av Sigtunakonferenserna.⁶⁷ Vidare nämner Björkquist att en kommitté tillsatts (hovrättsrådet K. J. Ekman(1863 - 1950), doktor Per Pehrsson⁶⁸, pastor Harald Hallén samt Björkquist) i syfte att ytterligare fila på förslaget och redigera om ingressen något. Eventuellt kommer de att göra en ny sammanfattning.

Resultatet av en privat konferens i Sigtuna i februari 1919 blev ett kyrkopolitiskt program i tio punkter som bl.a. hävdade en fri kyrka i förening med staten.⁶⁹ Redan 1919 hade Manfred Björkquist och Einar Billing dragit upp s.k. kyrkopolitiska riktlinjer där den första punkten var fritt utträde ur kyrkan.⁷⁰ Fritt utträde är också den första punkten i riktlinjerna från Sigtuna.⁷¹ Riktlinjerna tar också bl.a. upp frågan om hur prästlönen ska konstrueras, skolans förhållande till kyrkan, organisationen av kyrkliga instanser (domkapitlen, kyrkomötets uppgift mm.)⁷²

⁶² Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 24/2 1919, NSS UUB.

⁶³ Björkquist 1931, s 204.

⁶⁴ Minnesskrift vid Allmänna Svenska Prästföreningens 25-års jubileum 1928,s.83.

⁶⁵ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 24/2 1919, NSS UUB.

⁶⁶ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 19/9 1919, NSS UUB.

⁶⁷ Björkquist 1931 s.204. I Sigtuna ägde två konferenser rum, dels 1919 som resulterade i ett kyrkopolitiskt program i 10 punkter, dels 1920 då också kyrka - stat frågan diskuterades, se Jergmar s. 118 resp.124.

⁶⁸ Per Pehrsson (1867 - 1953), kyrkoherde i Carl Johans församling i Göteborg och sekreterare i Allmänna svenska prästföreningens centralstyrelse.

⁶⁹ Jergmar 2007 s 118 -119, samt bil.1 , s.36.

⁷⁰ Thidevall 2000 s.87

⁷¹ Se bil.1, s. 37.

⁷² Manfred Björkquists manuskript, se Bil 1.

Det nya i de här riktlinjerna är att nu tog kyrkan själv upp eventuella ändringar i förhållandet mellan kyrka och stat, sådana förslag hade hittills endast kommit från utomkyrkligt eller kyrkofientligt håll.⁷³ De "kyrkopolitiska" riktlinjerna återkommer i Manfred Björkquists brev till Söderblom också under 1920.

När så Nathan Söderblom tackar för de kyrkopolitiska riktlinjerna i februari 1920 och skriver att han tycker att biskopsmötet borde få se dem. Vad gäller kyrkopolitiken så skriver han;

få vi nog bereda oss på åtskilliga duster. Oduglig som jag är i allt vad politik heter, skulle jag av hjärta önska, att jag kunde få övergå att på ett mer andligt sätt tjäna kyrkan och Guds riken, men fastän det svider i hjärtat att öda kraft på detta ändlösa mångghanda för de kyrkliga institutionernas och intressenas skull i stället för att få använda de är, som kunna vara mig beskärda till det, som jag enligt Geijers definition, för ögonblicket kan bättre än någon annan, nämligen vissa moment i religionsvetenskapen, så måste jag ju försöka göra mitt bäst på denna post. Glädjande är emellertid att se, hurusom religionen ovillkorligen erövrar sin plats hos de djupare sinnena även i arbetarrörelsen.⁷⁴

Ärkebiskopen uttrycker här sin tillfredsställelse över den opposition inom det socialdemokratiska partiet som Harald Hallén gav uttryck för. Samma sak framhöll Björkquist i ett brev 1920 då han skriver ” att det var uppbyggligt att förnimma kongressreservationen vid socialdemokratiska kongressen.”⁷⁵ ”Det har ljusnat högst betydlig sedan i höstas”. Han skriver också att han ”bärfvar för en kyrka som börjar på nedgång”.

Nathan Söderbloms brev till Manfred handlar 1919 mestadels om en rad praktiska frågor, t.ex. förslag på personer som kan inbjudas att hålla föredrag på Sigtunastiftelsen och så är ekonomiska frågor på tapeten liksom donationer.

Det biskopsmöte som Söderblom åsyftar, när han tackar för riktlinjerna, torde vara ett möte 1920, där man också diskuterade kyrka - statfrågan, förutom de ovan framlagda "Kyrkopolitiska riktlinjer för Svenska kyrkan". Biskoparnas förhandlingar på mötena mellan 1919 och 1920 präglades av det allvarliga kyrkopolitiska läget och man diskuterade hur man skulle möta attackerna. Allvarligast var, enligt biskoparna, förslaget (Arthur Engbergs motion 316) om att slopa kyrkomötets vetorätt.⁷⁶

⁷³ Jergmar 2007,s.117.

⁷⁴ "Episcopus in partibus" här uttrycker Söderblom det han tidigare sagt i samband med utnämningen till ärkebiskop. Han vill " på ett mer andligt sätt tjäna kyrkan och Guds riken" se s.7.

⁷⁵ Björkquist till Söderblom 1920, NSS, UUB.

⁷⁶ Jergmar 2007,s.124

Förutom i brevväxlingen talade Björkquist 1919 om "kyrkopolitiska" riktlinjer på Upplands prästsällskaps möte samma år. Det talet grundade sig på dokumentet från Sigtunakonferensen⁷⁷, dock skiljer sig ingresserna något åt, (se bilaga 1 där skillnaderna markerats med kursiv stil).

I ett brev i slutet av november 1919 säger sig Björkquist inte kunna släppa tanken på svenska kyrkodagar och han skriver att han hört så mycket från olika håll som tyder på att något måste göras från kyrkans sida t.ex. just i fråga om nytt intresse för kyrkomötet "som du nämnde och även annat. Många går och funderar – man behöfde komma samman och talas vid". Han berättar också att han har tankar på stora möten i en del större städer med kyrkligt intresse.

Det är orätt att den stora frågan - skall kyrkan upplöses i en massa små. Svenska folket måste väl i stort få uttala sig om frågan i stort. Så mycket skola vi väl dock kunna tvinga fram med en opinionsrörelse. Jag tror att resultatet skulle bli ganska underbart. Det ropar ur mig då jag tänker på att kyrkan skall vara en liten bytesvara i politiken. Dit hän kunna vi komma om ej resning sker i tid.⁷⁸

Här talar Björkquist om sig själv och Söderblom som ett "vi", att "vi skola kunna tvinga fram en opinionsrörelse". Det framgår också att Nathan Söderblom talat med Björkquist om ett kyrkomöte och "även annat" som Söderblom nämnt.

I flera brev från Manfred Björkquist 1919 efterlyser han kyrkligt initiativ.⁷⁹ I ovanstående brev skriver Björkquist också att han kommer till Uppsala och har då möjlighet att besöka Söderblom. Kanske är det inte lämpligt då, men han återkommer till Uppsala följande vecka någon dag. Han kan inte släppa den gamla tanken på svenska kyrkodagar.⁸⁰

Sigtunastiftelsen kom att bli en mötesplats för diskussion om kyrklig förnyelse. På stiftelsen ägde många olika typer av konferenser rum t.ex. konferenser för "handens och hjärnans arbetare".

I Björkquists "*Redogörelse för stiftelsens verksamhet 1916 - 193 0*" framgår att i maj 1922 anordnades tre dagars samvaro kring religiösa och sociala frågor. Det var inledningen till en serie program som planerades att återkomma under våren varje år. Syftet var att personer som representerar olika yrken skulle samlas för att tala om religiösa och andra frågor. Det omtalas vidare att detta föregåtts av möten i Johannisdahl utanför Köping. Inbjudan dit var förutom av Björkquist också undertecknad bl.a. av Harald Hallén. Dessa möten 1911-1913, var inledningen till det samförstånd som kom att växa fram mellan kyrkan och arbetarfolket. Tillskyndare för sådana möten var Axel Lutteman (1880 -1920), en av unglyrkörörelsens ledare. Lutteman ivrade för utveckling mot ökat samförstånd mellan

⁷⁷ I Sigtuna ägde två konferenser rum dels 1919, dels 1920. Ett resultat från dem är " Kyrkopolitiska riktlinjer".

⁷⁸ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 27/11 1919, NSS, UUB.

⁷⁹ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom, den 14/2, 24/2 1919 samt 27/11 1919, NSS UUB.

⁸⁰ kyrkodagar där människor, engagerade i kyrkans frågor och framtid kommer samman för att diskutera kyrkliga frågor. Eventuellt kan här också åsyftas de många konferenser som gick av stapeln på Sigtuna stiftelsen. Se vidare citat s. 20 om en kyrkopolitisk konferens i Sigtuna.

kyrkan och arbetare skriver Urban Claesson i sin avhandling.⁸¹ Men även Manfred Björkquist kan enligt min åsikt haft betydelse, genom att erbjuda Sigtunastiftelsen som mötesplats.

I citatet ovan (s.13) " Det ropar ur mig då jag tänker på att kyrkan skall vara en liten bytesvara i politiken. Dit hän kunna vi komma om ej resning sker i tid" kan möjligen anas striden 1919 om de s.k. böndagsplakaten.⁸² En strid som ytterst handlade om kristendomens ställning i samhället och dess inflytande över folks liv.⁸³ Böndagsplakatet var ett av Kungl. Maj:t utfärdat förordnande om officiella böndagar vilka på nyårsdagen varje år skulle proklameras från predikstolen. Ecklesiastikminister Värner Rydén's efterträdare Olof Olsson (1872-1939) ändrade formen för böndagsplakaten. Den kyrkofientlige Olof Olsson ville inte underteckna ett kyrkligt dokument. För första gången angavs i 1920 års böndagsplakat att maningsorden inte var författade av Kungl. Maj:t utan hade författats av ärkebiskopen på begäran av kungen.⁸⁴ Detta väckte en stor kyrklig reaktion därför att man såg att bakom förändringen låg en strävan att ändra på förhållandet mellan kyrka och stat.⁸⁵

5.3 Kyrka - stat frågan

Vilken roll spelade då Manfred Björkquist När det gäller den stora frågan om förhållandet mellan kyrkan och staten?

I den frågan uttalade sig Björkquist i ett tal på Upplands prästsällskap i december 1919. I talet, som till i viss del är likalydande som ingressen till ovannämnda kyrkopolitiska riktlinjer från Sigtunakonferensen, kan anas en viss otålighet över att ingenting händer. Han frågar då om inte tiden är mogen för kyrkan att samla sig kring ett förslag till uppgörelse i den här frågan, ett förslag som helt är principiellt grundat på kyrkans principer som folkkyrka och som evangelisk kyrka. Kyrkan borde ha känt sig manad till en sådan uppgörelse tidigare, även om yttre politiska skäl hittills inte varit tvingande.

Alltmer bjudande yttrar sig krafvet på en nyorientering hos det vakna kyrkliga medvetandet självt, i den mån det blir klart över kyrkans samvetslif. Ja många tjäna i denna dag kyrkan med endast half frimodighet därför att kyrkans evangelium och kyrkans yttre ställning i samfundslifvet icke låta sig förlika med hvarandra.

Vi behöfva arbetsfred och arbetsro i vår kyrka för allt det byggande som väntar oss i en trasig värld. Låt oss därför en gång lösa vårt kyrkoproblem så att vi icke få att vänta en ändlös rad af efterförklaringar, där vi själfva känna oss osäkra.⁸⁶

⁸¹ Claesson,2004.s.231 -233.

⁸² Hansson, s.51 ff.

⁸³ Runestam 2004,s.45.

⁸⁴ Jergmar 2007 s.107.

⁸⁵ Jergmar 2007, s. 108.

⁸⁶ Se bil.1 s.35.

Här framkommer en betoning av att kyrkan inte är i fas med sin tid, " alltmer bjudande yttrar sig krafvet på en nyorientering...". Det behövs en nyorientering. Men denna "nyorientering måste bli så grundlig att det helt tillfredsställer vårt samvetslif och lägger en trygg grundval för kyrkans arbete och ställning för om möjligt långa tider framåt".⁸⁷ Kyrkan behöver arbetsfred och arbetsro för att nyorientera sig.

I talet på prästsällskapet i december 1919 sade Björkquist bl.a. att en uppgörelse mellan " vår stat och vår kyrka" närmar sig, kanske omärkligt.

så att kyrkofolken en dag står inför ett fullbordat faktum, som det endast har att godtaga. Vare sig resultatet bli en skilsmässa eller en i statens famntag av andnöd lidande eller i skam . Denna uppgörelse kan ock komma att få karaktären av en strid, som kan bli uppslitande nog, men som i varje fall kommer att bringa kyrkofolket till vaken medverkan. I den striden kunna ock värden gå förlorad, som visserligen icke äro omistliga, men som kyrkan icke har rätt att onödigt frånhända sig. Lika ovärdigt som det är att kyrkan principiöst af pur efterlåtenhet och maktlöshet låter något af fädernearfvet gå förloradt och lika beklagligt som det vore att en kyrkostrid i form av någon slags kulturkamp bragtes att uppblossa i vårt redan sargade folk och i denna nödställda tid, lika önskvärdt måste det synas, att en uppgörelse kommer till stånd hvari man kunde skönja en återspeglning af det goda förhållande, som, under århundraden rått mellan stat och kyrka i vårt land.⁸⁸

Så som tidigare påpekats baserade sig talet i Uppsala som på de kyrkopolitiska riktlinjerna från Sigtunakonferensen i februari 1919. Ingressen i talet i Uppsala är i stort sett detsamma som ingressen i dokumentet från Sigtuna. Dock skiljer sig de båda ingresserna något åt så som tidigare nämnts. Det är markerat med kursiv stil i bilaga 1.

Så t.ex. säger Björkquist att kyrkans väg måste bli folkkyrkans och att det handlar om att undvika "slafinnetjänsten" hos en inom en nära framtid sekulariserad stat men också att undvika "förträngningen" hos frikyrkan.⁸⁹ Målet måste vara att så långt möjligt i organisationen behålla evangeliets spännvidd, utan att äventyra evangeliets karaktär och kyrkans frihet. Denna passus återfinns inte i den maskinskrivna upplagan av de kyrkopolitiska riktlinjerna från Sigtuna. Varningen att kyrkofolket skulle stå inför ett fullbordat faktum återspeglar den oro som flera biskopar tidigare gett uttryck för.⁹⁰

I kallelsen till biskopsmötet 1919 skrev Söderblom också att han inte trodde att

⁸⁷ Bil.1 s.35 näst sista stycket

⁸⁸ Bil.1. s.35.

⁸⁹ Bil.1 s.36.

⁹⁰ Jergmar 2007,s.117.

en skilsmässa var omedelbart förestående.⁹¹ Den åsikten delades av flera biskopar. Biskoparnas korrespondens med ärkebiskopen inför biskopsmötet den 14-15 mars 1919 var ett uttryck för biskoparnas bekymmer över den rådande situationen.⁹²

Vid biskopsmötet i mars 1919 uttalade biskoparna sig i stat- och kyrka frågorna och utfärdade ett "herdabrev till Sveriges kyrkoförsamlingar." Materialet från den privata konferensen i Sigtuna i februari 1919 utgjorde ett av underlagen.⁹³ Dessutom hade de som underlag en kort inlägga rörande förhållandet mellan kyrka och stat som Söderblom författat. Söderblom skrev där att det vore olyckligt om banden mellan kyrka och stat måste slitas och betonade att kyrkan inte gick under utan statligt stöd samt att det nuvarande förhållandet till staten inte var tillfredsställande.⁹⁴ Biskoparna hade också ett uttalande av Allmänna Svenska Prästföreningen, A. S. P., som också utarbetat riktlinjer för ett kyrkligt program. Stockholms prästsällskap hade till biskopsmötet överlämnat en skrivelse, där de sade att det var biskoparna som hade ansvaret för att det från kyrkans sida vidtogs åtgärder för att möta utvecklingen.⁹⁵ I en resolution framförde prästsällskapet att situationen var så allvarlig att en nyorientering var nödvändig.⁹⁶

Stockholms prästsällskap hoppades att biskopskonferensen skulle besluta om en utredning om förhållandet mellan kyrka och stat.⁹⁷ I ovanstående herdabrev till församlingarna (1919) betonade biskoparna den goda samverkan som alltid funnits mellan kyrkan och staten.⁹⁸ Samtidigt betonade de kyrkans särart och lyfte också fram lekmännens deltagande i kyrkoarbetet.⁹⁹

Björkquist, som ännu inte var biskop, varnade i sitt tal på Upplands prästsällskap för en uppsplitande strid. Från ingressen till Sigtunakonferensens "Kyrkopolitiska riktlinjer"¹⁰⁰ lyfter han fram det goda förhållandet som rått mellan stat och kyrka och att det är önskvärt att en uppgörelse kommer till stånd "vari man kunde skönja en återspeglning af det goda förhållande, som, under århundraden rått mellan stat och kyrka i vårt land".¹⁰¹ I sitt tal på Allmänna kyrkliga mötet 1920 påminner också Söderblom om det goda förhållandet mellan kyrkan och staten.

I själva brevväxlingen mellan Söderblom och Björkquist syns inte frågan om statskyrkosystemet. Däremot framkommer ett agerande på andra håll.

Så t.ex. ovanstående Björkquists tal på Upplands prästsällskap samt i en motion till Allmänna kyrkomötet i okt 1920. Nathan Söderblom utvecklade sin syn på frågan om förhållandet kyrka - stat i sitt yttrande, "Kyrkans frihetskrav", på det Allmänna kyrkliga mötet den 22 mars 1920.¹⁰²

Inför det mötet skriver Nathan Söderblom i januari till Björkquist och meddelar

⁹¹ Se ovan s.11.

⁹² Jergmar 2007, s 114.

⁹³ Se sid 12.

⁹⁴ Jergmar 2007, s.121.

⁹⁵ Jergmar 2007, s.122.

⁹⁶ Jergmar 2007, s. 119.

⁹⁷ Jergmar 2007, s. 119.

⁹⁸ Jergmar 2007, s 122 och 169.

⁹⁹ Hansson s.61

¹⁰⁰ Se bil.1.

¹⁰¹ Bil 1 s.

¹⁰² Söderblom 1920, s.58

att programmet måste förkortas och koncentreras och att han vill ha Björkquist till programpunkten "Tillbedjan" sist på onsdagen "Adoration Sv. Ps 437:3-4 då själen glömma sig och allt och uppgår i Gud".¹⁰³ Söderblom får svar dryga veckan senare (30 januari).

Vördade Broder, Gärna vill jag försöka taga ämnet "Tillbedjan". Fast man kanske borde ha något mer för den stora bildade allmänheten, som äfven den kulturella pressen kan intressera sig för. Jag är mycket glad att själf slippa ämnet "Världskrisens inverkan på kristendomsuppfattningen".¹⁰⁴

Manfred Björkquist anser när det gäller krisen i världen att någon mer "historiskt kringsynt skulle haft ett sådant ämne." Detta får dock inte allt för mycket påverka uppbyggnadsmötet menar Björkquist. "Det blir ju en dag med kyrkopolitik med program, diskussion, en tidsanalys vore på sin plats. Det intresserar många äfven på ett stort kyrkomöte". Möjligen kan detta tolkas som en anspråkslös självbild och ett utslag av underlägsenhet. Björkquist fortsätter:

"Efter du frågar, så tycker jag för min del nog att ämnet "norrländskt resp. Västsvenskt kyrkolif låter mer lockande än det andra." Dock blir Ditt egna föredrag om kyrkans frihetsliv det viktigaste Din tillgifne Manfred Björkquist.¹⁰⁵

Tydligen har Söderblom frågat Björkquist om rubriken på ett föredrag här syns ett exempel på att ärkebiskopen tillfrågar Björkquist i vissa frågor.

Det allmänna kyrkliga möte som samlades i Stockholm i mars **1920** kom att bli en kraftig markering av kyrkans självständighet. I Söderbloms yttrande "Kyrkans frihetskrav" påpekar han att hans ämbete tvingade honom att fatta ståndpunkt.¹⁰⁶ För att kyrkan skulle kunna fullgöra sitt "värv" så behövde hon "frihetens luft".¹⁰⁷ Så ställde han upp ett antal villkor bl.a. självständighet och självstyrelse.

Han erinrade också om det demokratiska sätt som prästerna tillsätts och att detta vilar på bred folklig grund. Dock konstaterade han att tillsättningen av präster måste förbättras.¹⁰⁸ I det reformprogram för kyrkan som han lade fram föreslog han direkta val till kyrkomötet, utökat antal kyrkomötesledamöter, tätare regelbundna sammanträden samt utökade befogenheter och fritt utträde ur kyrkan.¹⁰⁹ Han ansåg att kyrkan inte skulle utöva någon form av tvång. Alla måste ha rätten att fritt utträda ur kyrkan.¹¹⁰ I talet föreslog han också en folkomröstning om statskyrkan.¹¹¹ Han talade också om en självständig

¹⁰³ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist 26/1 1920, MBS SigtSA.

¹⁰⁴ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom, 30/1 1920 NSS UUB,

¹⁰⁵ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom, 30/1 1920 NSS UUB.

¹⁰⁶ Söderblom 1920, s.58.

¹⁰⁷ Söderblom 1920, s 58.

¹⁰⁸ Söderblom 1920, s.59.

¹⁰⁹ Söderblom 1920. s. 66 -67 och 68.

¹¹⁰ Söderblom 1920,s.68.

¹¹¹ Söderblom 1920, s 76.

kyrkostyrelse och att kyrkomötet borde stärkas. Det låg i takt med tidens krav.

Även Björkquist talade i sitt anförande på Upplands prästsällskap i december 1919 om behovet av frihet

Huru långt kan kyrkan få använda de genom hennes förbindelse med staten gifvna möjligheterna att genomtränga folklifvet med evangeliet utan att kränka evangeliets anda och den vaknande personlighetens rätt. En lösning af detta problem kommer helt visst att innebära, att kyrkan på många punkter uppger sin yttre maktställning men å andra sidan äfven för sig och sitt arbete kräfver en rörelsefrihet som hon nu icke i tillräckligt mått äger.¹¹²

Björkquists attityd i kyrka-stat frågan var något vacklande.¹¹³ Å ena sidan ansåg han att kyrkan inte var beredd att acceptera en statskyrkoform villkorlös. Samtidigt var han medveten om de förmåner som var förknippade därmed. Men också han betonar kyrkans rörelsefrihet som han anser vara för liten.

Nathan Söderblom tog i talet om kyrkans frihetskrav också upp den Engbergiska motionen 316 om att slopa kyrkans vetorätt.

I andra kammaren är motion väckt om att beröva kyrkomötet dess veto, det vill säga att beröva religionens folkvalda representation i vårt land rätt att i frågor som angå religionen och kyrkan, icke utsättas för tvång.¹¹⁴

Söderblom ansåg att Arthur Engberg ville låta kyrkan sammansmälta med staten i syfte att utrota religionssamfundets självstyrelse som "utvecklats i vårt land till att för en människoålder sedan åstadkomma kyrkomötet med dess rätt att ha ett ord med i laget jämte konung och riksdag i religiösa och kyrkliga ting."¹¹⁵ Söderblom erinrade också om de demokratiseringssträvanden som blivit ett resultat av efterdyningarna av första världskriget, rösträttsreformen t.ex.

Söderblom påminde i talet också om det sätt på vilket kyrkomötet använt sin vetorätt. Slutligen konstaterade han att endast tre gånger hade kyrkomötet avvikit från sådana beslut som redan behandlats både av konungen och riksdagen, bl.a. gällande en reglering av biskopslönen i Lund och en fråga om jordfästning i stillhet. Det återstod endast ett fall av betydelse, det var då kyrkomötet vägrat instämma i ett förslag som kommit från statsmakterna och som gällde 1893 års beslut om bekännelsen. I övriga fall hade riksdagens beslut antagits. Alltså hade inte kyrkomötet begått några övergrepp.¹¹⁶

Björkquist nämner den här frågan om vetorätten och Söderbloms agerande i minneskriften över Nathan Söderblom.

¹¹² Se bil.1 s.35.

¹¹³ Runestam s. 44 och bil.1.

¹¹⁴ Söderblom 1920, s.59.

¹¹⁵ Söderblom 1920, s. 61.

¹¹⁶ Söderblom 1920, s. 62.

Med osedvanlig skärpa även i ordalagen - han talar i samband med kyrkoegendomens eventuella konfiskering rent av om rånmord - går han till rätta med den fara som ligger i en kyrkans förvandling till rent statsorgan.¹¹⁷

Frågan om vetorätten syns inte i den brevväxling som granskats.

Björkquist återfinns dock bland de som i motion 71 till det Allmänna kyrkomötet (i oktober 1920) krävde "åtgärder för vidmakthållande och stärkande av kyrkans medbestämmanderätt i vissa frågor".¹¹⁸ Hemställan lyder:

att kyrkomötet ville i skrivelse till Kungl. Maj:t i underdånighet framhålla vikten och betydelsen av att, därest frågan om kyrkomötets veto och därmed sammanhängande frågor bliva föremål för utredning, full hänsyn må tagas till kyrkans berättigade krav på att kyrkomötets medbestämmanderätt i frågor, som beröra kyrkans inre liv samt yttre ställning i ekonomiskt och organisatoriskt hänseende må vidmakthållas, ja stärkas, samt att utredningen i övrigt så verkställas, att även kyrkan i densamma kan känna sig tillfredsställande företrädd.

Bland undertecknarna finns förutom Björkquist professorn Hjalmar Holmquist (1873-1945)¹¹⁹, teologen M. Pfannenstill (1858 - 1940)¹²⁰, K. J. Ekman (1863 - 1950)¹²¹ samt Einar Billing (1871 - 1939). Motionen torde vara en uppföljning av den starka opinionsrörelse bland kyrkans folk som de socialdemokratiska attackerna på kyrkan väckt. I motionen hävdas kyrkans medbestämmanderätt i de frågor som är viktiga för henne. Så önskar man också ökade möjligheter att ekonomiskt och organisatoriskt ordna verksamheten så att man når ut till alla människor med evangeliet. Detta kan eventuellt också ses i ljuset av de propåer om nyorientering som Björkquist vid flera tillfällen framfört till Söderblom.

Manfred Björkquists engagemang i kyrkopolitiken framgår också av ett brev på nyårsafton 1930 där han skriver att det i februari 1931 ska vara en kyrkopolitisk konferens i Sigtuna med deltagare från hela landet. Möjligen kan detta ses som ett exempel på vad Björkquist menar när han talar om att han inte kan släppa tanken på gamla svenska kyrkodagar.

De ska behandla två frågor inför kyrkofullmäktigevalen, samt kyrkans egendom. Det är inte omöjligt att få till stånd en kyrklig riksdagsgrupp från olika partier.

¹¹⁷ Björkquist 1931, s.205.

¹¹⁸ Bihang till Allmänna kyrkomötets Protokoll 1920, 1 -2 Samlingen. Under 1920 ägde två viktiga möten rum rörande kyrkopolitiken, dels det Allmänna kyrkliga mötet i mars, dels Allmänna kyrkomötet i oktober, se s.6 om de olika kyrkomötena.

¹¹⁹ Hjalmar Holmquist var teologiprofessor i Lund

¹²⁰ Pfannenstill skrev under motionen för han ansåg att kyrkan behövde en ny kyrkopolitik men att det i den rådande situationen var viktigt att hävda hennes självständighet och rörelsefrihet.(Hammar 1972,s.322)

¹²¹ K.J. Ekman hovrättsråd och vice ordförande i Svenska kyrkans Diakonistyrelse.

I feb ska de också ha den första kyrkliga studieinriktade ledarkursen mm.¹²²

5.4 Kristendomsundervisningen

Striden om kristendomsundervisningen utgör ett ytterligare exempel på den hårdnande attityden gentemot kyrkan under den här perioden. Från början var den svenska folkskolan en skola, där kristendom var skolans viktigaste ämne och där undervisningen var uppdelad i biblisk historia och katekes. Katekesen var skolans viktigaste lärobok.¹²³ Den mest brännande frågan, när det gällde att bevara sambandet mellan kyrkans undervisning och skolan, var läroboksfrågan.¹²⁴ Garantin för det här sambandet var att när 1878 års katekesundervisning skulle ersättas, så skulle det vara med en bok som kyrkans män, med hjälp av pedagoger, utarbetat.

Striden om skolans kristendomsundervisning ledde fram till att katekesen avskaffades som lärobok i 1919 års undervisningsplan. Det var dåvarande ecklesiastikminister *Värner Rydén* som genomdrev förändringen a. I stället för katekesen skulle läsningen baseras direkt på Bibeln. Bergspredikan blev den nya grundvalen för kristendomsundervisningen. Det behövdes ingen speciell lärobok.¹²⁵ Antalet undervisningstimmar i ämnet sjönk ned från tre till två timmar i samtliga klasser. Bakom förändringen låg arbetarrörelsen, frikyrkligheten och Sveriges allmänna folkskolläraförning.¹²⁶

Under Allmänna kyrkomötet 1920 författades en biskopsmotion till försvar för katekesundervisningen. Man kritiserade också att undervisningstiden skurits ned och krävde en lärobok. Biskopen Gottfrid Billing (1841-1925) och övriga biskopar väckte vid mötet en motion med begäran om att kristendomsundervisningen i samtliga folkskolans klasser skulle omfatta tre veckotimmar och att Luthers lilla katekes skulle inläras under skoltiden.¹²⁷ Samma år (1920) kritiserade också Einar Billing i sitt herdabrev att antalet undervisningstimmar skurits ned.¹²⁸

Striden om folkskolans kristendomsundervisning under de första decennierna av 1900-talet var koncentrerad till frågan om katekesundervisningen.¹²⁹ Kraven på en reform av kristendomsundervisningen drevs, förutom av vänsterpolitiker (*Värner Rydén*, *Arthur Engberg* m.fl.) främst av Sveriges Allmänna Folkskolläraförning.¹³⁰ Folkskolläraförningen fick genom *Fridtjuv Berg* (1851 - 1916) stor betydelse för utvecklingen under perioden.¹³¹ Men även frikyrkorna var kritiska. Utgångspunkten för

¹²² Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 1/12 1930 NSS UUB.

¹²³ Moberger 1961, s.154.

¹²⁴ Moberger 1961, s.159.

¹²⁵ Claesson 2004, s.284.

¹²⁶ Claesson 2004, s.284.

¹²⁷ Kyrkomötet och kristendomsundervisningen 29/10 1920, Svenska Dagbladet. Gottfrid Billing var biskop först i Västerås och senare i Lunds stift, professor i praktisk teologi vid Lunds universitet och ledamot av Svenska Akademien. Sonen Einar Billing blev framträdande inom Uppsalateologin.

¹²⁸ Claesson 2004 s. 285.

¹²⁹ Claesson 2004, se ss 284 -290.

¹³⁰ Moberger 1961, s.159.

¹³¹ Fridtjuv Berg, skolman och liberal riksdagsman, ecklesiastikminister 1911 - 1914, och en pionjär för demokratiseringen av skolan

striden om läroboken var ett riksdagsbeslut från 1903.¹³² Under de första decennierna av 1900-talet lyckades man inte bli eniga i den här frågan.

Oenigheten ledde till att 1911 tillsattes Kungliga Katekesnämnden med Einar Billing som teologiskt sakkunnig och med biskopen i Växjö N.J.O.H. Lindström (1842 - 1916) som ordförande. Nämndens uppgift blev att granska förslag till nya läroböcker i den kristna tros- och sedeläran.¹³³ 1917 kom så nämnden med sitt förslag *Vår kristna Tro*, framställd i anslutning till Luthers lilla katekes och förslaget innehöll två läroböcker, en för skolan och en för konfirmandundervisningen.¹³⁴ Ledamoten kanslirådet *Ivar Lyttkens* (1844 - 1926) var inte närvarande vid något sammanträde efter mars 1916.¹³⁵ Han stod inte heller som undertecknare av förslaget. Skälet tycks ha varit personliga motsättningar mellan honom och några av nämndens ledmoter.¹³⁶

Nathan Söderblom hade få invändningar mot förslaget, medan lundateologerna yrkade på avslag.¹³⁷ Även Svenska Allmänna Folkskoleföreningen utdömde *Vår kristna Tro*. Det blev en stor debatt om förslaget, där de kritiska rösterna övervägde. Ingen inom kyrkan var nöjd med 1919 års läroplan. En biskopsmotion till 1929 års kyrkomöte innehöll en deklaration om skolans religionsundervisning och att det var av primärt intresse för Svenska kyrkan som folkkyrka men man förordade inte en återgång till en konfessionell undervisning.¹³⁸ Biskopsmotionen 1929 innebar en uppslutning kring ”den religiöst motiverade folkkyrkan”.¹³⁹ Den starka kyrkliga opinionen nådde inte framgång förrän 1929 då Kungl. Maj:t delvis gick biskoparna och kyrkomötet till mötes och i regeringens beslut 1929 så hade katekesförbudet utgått.¹⁴⁰

Om kristendomsundervisningen och sin oro över att jämkningar skett i timplanen, skriver Manfred Björkquist 1920 i samband med att han skickar de kyrkopolitiska riktlinjerna till Söderblom såsom de "förelågo vid A.S.P.s sammanträde" i okt 1919.¹⁴¹ I frågan om att kristendomsämnet skjutits tillbaka i skolundervisningen återkommer Björkquist i november 1927 och uttrycker bekymmer över det.¹⁴²

Om så blir fallet vad kommer det att betyda för våra högre teologiska studier. Alla som hoppas på en kristen humanism ter sig denna reform som ett av de farligaste slag som drabbar den svenska folkkyrkan. En dolkstöt som nån ämnat vår högre kristna odling. Kan man inte göra något? Kan biskopskonferensen här bjuda

¹³² Moberger 1961,s.166.

¹³³ Moberger 1961,s.173.

¹³⁴ Moberger 1961, s.187

¹³⁵ Ivar Adolf Lyttkens var fram till 1911 chef för folkskolebyrån på ecklesiastikdepartementet.

¹³⁶ Moberger 1961, s.177.

¹³⁷ Moberger 1961,s.194

¹³⁸ Tegborg 2005,s.351.

¹³⁹ Brohed 2005,s.38.

¹⁴⁰ Tegborg 2005, s.352.

¹⁴¹ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 1920.

¹⁴² Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 13/11 1927, NSS UUB. Ett brev där Björkquist också tackar Söderblom för dennes insatser vid invigningen av stiftelsens läroverk. (ett tal som gav vida eko).

samling kring omätliga värden innan det blir för sent? Jag kan endast fråga men det måste jag Din vän Manfred Björkquist.

Nathan Söderblom svarar några dagar senare;

Käre Broder! Tack för uppmuntrande och betydelsefullt brev. I min predikan i Winchester som radierades vida omkring behandlade jag just det ämnet. Den har sedan tryckts i The Review of the Churches och annorstädes. Det gäller här ingenting mindre än en ödesdiger nedprutning på kristendomens världsställning. Såsom Du påvisar i Ditt brev, stå vi inför något av motsvarande fara. Skulle du vilja ha godheten att i korta ord sända mig ett förslag till en resolution i detta ärende, bara antydningar. Jag ville gärna se en annans tankar formulerade, innan jag eventuell för ändamålet sammankallar biskopsmötet. Saken är verkligen mycket allvarlig. Din tillgivne tacksamme Nathan Söderblom.¹⁴³

Här framgår att Söderblom efterfrågar Björkquists åsikter då han här ber honom om att göra ett förslag till resolution och när han säger att han gärna vill se "en annans tankar formulerade" innan han eventuellt sammankallar biskopsmötet. Det framgår också att han delar Björkquists oro över situationen. Björkquist talar om "dolkstöt" och Söderblom om "ödesdiger nedprutning".

I ett svar på ovanstående brev utvecklar Manfred Björkquist sina tankar kring kristendomsundervisningen. Han vill att den skall vara helt obligatorisk och ingå som examensämne i studentexamen. I den kommunala flickskolan 1 obligatorisk tim + 2 frivilliga tillvalda timmar i 5 - 6 klass. Möjligen kan han tänka sig en minskning av timantalet på vårterminen i högsta ring. Han delger också Nathan Söderblom ett andra mindre önskvärt alternativ; obligatoriskt med 2 tim men inte ett examensämne i studentexamen. Vitsord skulle dock "givas" klass för klass. I läroverket ska man gå på det sistnämnda förslaget. En utredning pågår därför menar Björkquist att en påtryckning från kyrkligt håll inte skulle vara utsiktslös. Han säger sig vara befriad från bekymret då han nu vet att Nathan Söderblom ska ta upp saken.¹⁴⁴

5.5 Övriga kyrkopolitiska frågor i brevväxlingen.

Det var inte endast frågan om kristendomsundervisningen, kyrka - stat frågan och kyrkopolitiska riktlinjer som återfinns i skriftväxlingen dem emellan. Efter ett telefonsamtal skriver Björkquist följande till Nathan Söderblom:

¹⁴³ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist, 15/11, 1927 MBS SigtSA .

¹⁴⁴ Nathan Söderbloms brevsamling 29/11, 1927, NSS UUB,

Vördade broder, efter telefonsamtalet har jag tänkt rätt mkt på frågan om skriftermålet. Ju mer jag tänkt härpå desto mer har jag bevästs i annan tanke som jag hyst ifråga om hvad som borde göras å kyrkomötet. Jag kan ej hjälpa att detta ständiga ändrande av handboken förefaller mig betänkligt – ej minst där ändringarna är mer verbala än verkliga såsom stundom varit. Ändringar måste ske inte bara i formen utan högst väsentliga och på många punkter. Skulle det inte skulle vara än mer pålitligt att kyrkomötet hänsköt alla motioner i sådana ämnen till en ordentlig handbokscommission med vidsträckt fiskal att utarbete ett helt nytt handboksförslag utan alltför mycken ängslan. Ett sådant beslut skulle möta respekt och bli till nytta för kommande tider. Jag menar vi måste besluta för något skäl ej blott för något decennium.¹⁴⁵

När det gäller handboken ansåg Björkquist att det var lättare att få fram en verklig evangelisk skapelse än en ny psalmbok. Han säger sig här vara för obetydlig för att lägga fram en sådan motion men "finge jag vara med på ett hörn och skriva under en sådan skulle jag känna mig glad".¹⁴⁶ Arbetet med en ny psalmbok genomgick många turer och var understundom krisartat.¹⁴⁷ Först i november 1937 blev den nya psalmboken stadfäst av Kungl. Maj:t.

Vad gäller handboksfrågan så fick Svenska kyrkan 1917 en ny kyrkohandbok som emellertid ansågs vara ett provisorium av en varsamt reviderad handbok från 1894. Så arbetet fortsatte.¹⁴⁸ Björkquist föreslår här att en handbokscommission ska tillsättas, vilket också skedde genom att ecklesiastikminister Olof Olssons tillsatte en kommitté i vilken bl.a. Nathan Söderblom ingick. Denna kommitté kom att präglas av stora teologiska motsättningar.¹⁴⁹ De lade fram ett förslag 1926 som kyrkomötet inte godkände. Det skulle dröja ända till 1941 innan en ny handbok blev stadfäst.¹⁵⁰

På frågan om skriftermålet svarar Söderblom:

Käre Broder,
 vad skriftermålet angår, så är det fråga om en logisk konsekvens av tillåtelsen att gå till nattvarden utan skriftermål. Jag är övertygad om att nattvardsgången kan anordnas utan skriftermål, detta skall bliva till stor fromma.

¹⁴⁵ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom, 12/10 1920. NSS UUB.

¹⁴⁶ Manfred Björkquist till Nathan Söderblom 12/10 1920, NSS, UUB.

¹⁴⁷ Brohed 2005, s. 125.

¹⁴⁸ Brohed 2005, s. 124.

¹⁴⁹ Brohed 2005, s. 128.

¹⁵⁰ Brohed 2005, s. 129.

Viktigt är att detta önskemål kommer fram för kyrkomötet. Då motiveras även starkare den tanke Du framställer på en mindre sakkunnig nämnd i och för varsam och väl genomtänkt revision av vår handbok. Anse dig icke för ny för att lägga fram en motion.¹⁵¹

Skriftväxlingen i frågan om skriftermålet och en handbokskommission, visar att Söderblom fäste vikt vid Björkquists åsikter när han säger att Björkquist inte ska anse sig vara för ny för att lägga fram en motion i frågan.

Redan 1910 hade Söderblom efterfrågat Björkquists åsikter om en ny kristen åskådning i anledning av ett möte med en av Brunnsvikslärarna som gett uttryck för "en besynnerlig materialism med dess naiva tro på framtiden"¹⁵² Söderblom föreslog att han och Björkquist skulle lova varandra att under 1911 i respektive stad samla en fem till tio stycken för att arbeta med den frågan. Men han hyste farhågor om resultatet;

Tyvänn är jag rädd för att vi om Bibelboken aldrig skola kunna erhålla en formel, i hanterlighet jämförbar med den gamla. Det ligger i den nya åskådningens art. Ingen fara är ödsligare att den ifrågavarande kännedomen om Bibeln från bildningens toppar ner till kroppsarbetet är detta jämmerligt. Man frågar sig: skall nya svensk skald mer kunna bibeln bara Strindberg? Isande framtidskänsla! Jag ringaktar ej det bibelintresse, som kommer af "kritiska", intellektuella behof. Och jag anser att lagen skall föreskrifva skolorna bibelplugg. Men du har rätt – vi famla här efter en ny ? att läsa bibeln. Tänk att Bibeln är så kolossalt unik! En myndig läkare borde säga Dig hvad Du har att göra annorlunda än som tvång går det ej att stoppa maskinen.¹⁵³

Här framgår att Söderblom inte tog avstånd från den historisk - kritiska bibelforskningen. Likaså framgår Söderbloms åsikt om att undervisning i kristendom ska vara obligatorisk. Den historisk- kritiska bibelforskningen var ett trätoämne i tiden.

5.6 Relationen Björkquist - Söderblom

Inledningsvis ställde jag frågan om breven kunde visa vem av de två som var initiativtagare till att olika teologiska spörsmål kom upp i brevväxlingen dem emellan. För att söka ett svar på den frågan kan det vara av vikt att se hur deras relation såg ut. Formell eller vänskaplig?

¹⁵¹ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist 18/10,1920 , MBS, SigtSA.

¹⁵² Nathan Söderblom till Manfred Björkquist, 31/12 1910,MBS SigtSA.

¹⁵³ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist MBS, SigtSA, 31/12 1910

De kände ju varandra sedan ungdomsåren och Uppsala och inte minst genom unglyrkörörelsen. Brevet vittnar om en del informella kontakter som telefonsamtal och besök i Uppsala. När det gäller besök i Uppsala torde det vara Björkquist som tar initiativet till möte då han ändå är i Uppsala i något ärende.

Manfred Björkquist tog intryck av Söderblom skriver Torbjörn Aronson i sin avhandling *Den unge Manfred Björkquist*. Likheten mellan de båda låg i att de var kritiska mot den lutherska ortodoxin. Skillnaderna låg i att Björkquist var negativ till den historisk - kritiska forskningen och att han inte uttalade sig positivt för den samtida tyska liberalteologin. Det här kom till uttryck när Söderblom pläderade för en objektiv kristendomsundervisning, som förmedlade faktiska kunskaper. Björkquist företrädde ett religiöst pedagogiskt ideal som hade den religiösa erfarenheten som utgångspunkt.¹⁵⁴

Sammantaget visar breven såväl formella kontakter som privata. Formella t.ex. Söderbloms medverkan vid olika konferenser i Sigtuna och råd som denne ger Björkquist i olika ekonomiska frågor. Men också högst privata och förtroliga som när Söderblom i januari 1925 skriver om en annalkande ålderdom;

vid hög ålder så ramlar man strax ohjälpligt ner i mellan intighetens och den mänskliga ynkedomens bomärke. När man nått de högre tiotalen begås också emellanåt en högtid med blommor och tal enligt regeln: De mortuis nihil nisi bene.

Det är ett mycket personligt brev och tacksamhet för allt gott som människor gjort honom ” Det är förödmjukande att ta emot så mycken oförtjänt godhet.¹⁵⁵

Det näst sista brevet som finns bevarat från Nathan Söderblom i Manfred Björkquists samling på Sigtunastiftelsens arkiv är daterat 9 januari 1931 är ett tack för "godheten och vänskapen" att skriva till honom på årets sista dag ” ännu mer än vanligt innehållsrikt och ägnat att stärka tron och livsandarna även hos den gamle och trötte.” Han skriver också att besöken i Sigtuna varit positiva för både honom personligen och i hans ämbetsgärning.¹⁵⁶

Söderblom vill också utbyta tankar om de idéer Björkquist har om ett kloster och vill därför att Björkquist kommer till Domkapitlet och ungdomsrådet den 20 januari;

Jag längta mycket efter att höra vad du tänker i saken. Min maka förenar sig med mig i goda och innerliga önskningar för hemmets treenighet hos Eder och för i gärning i Sveriges kyrka och Sveriges land och därmed i hela kristenheten, Din tillgivne Nathan Söderblom.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Aronson 2008. s.165.

¹⁵⁵ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist januari 1925, MBS SigtSA.

¹⁵⁶ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist 9/1 1931, MBS SigtSA.

¹⁵⁷ Söderblom till Björkquist 9/1 1931, MBS SigtSA.

Ytterligare ett exempel på att Söderblom efterfrågar Manfred Björkquists åsikt. Eller är det ett uttryck för den vänlighet som Söderblom var känd för? Av brevväxlingen framkommer många tecken på vänskap och förtrolighet, såväl i tilltal som i innehåll. Och att de turades om att ta kontakt vilket kan ha att göra med typen av fråga. En vänskapsrelation syns när Nathan Söderblom skriver och beklagar att han missat Björkquists 40-årsdag.¹⁵⁸

Men de formella inslagen är också många. I samband med brevet där Söderblom beklagar att han missat Björkquists födelsedag skriver han att han inför avslutningen av kurserna i Sigtuna planerar ett avslutningsföredrag över ett ämne som sysselsatt honom länge ” Andlighet och Godhet”. Men tyvärr skriver Söderblom så löper dessa inte allid tillsammans och att han inte känner till någon fullständig syntes utom i Evangeliet.¹⁵⁹

I "förtrolighet" skriver Söderblom till Björkquist att " Lyttkens¹⁶⁰ nu lämnar Bergsjö och att en klick högermän inte tillmötesgått hans önskemål och att han gärna vill komma till Sigtuna under förutsättning att hans fru också kan få någon tjänst som lärare.¹⁶¹

Jag meddelar Dig detta förtroligt, ty dels vore det av mkt stort värde att behålla Lyttkens i stiftet. Dels skulle han och hans fru så vitt jag förstår kunna få en härlig och välsignad livsgärning i Sigtuna. Båda äro besjälade av Kristi ande och av brinnande och verksam nitälskan. Båda är förfinade människor och förädlade kristna. Vill Rogberg flytta tidigare till Hedesunda, skulle således en möjlighet föreligga att Lyttkens om han får tjänstledighet från Göteborg såsom extra ordinarie i Sigtuna, kunna känna sig för därstädes. Jag begär intet jag begär intet svar, men när vi råkas skulle vi kunna tala om saken. Med välsignelse över Edert hems trefald din tillgivne
Nathan Söderblom.

Söderblom ber här om en tjänst för Lyttkens (1877- 1956) och hans hustru, Viola. Här är det tydligt att när de två träffades öga mot öga så diskuterade de bl.a. tjänster och gentjänster.

Manfred Björkquist var en stor beundrare av Nathan Söderblom och hans syn på kyrkans uppgift för den Svenska folkgemenskapen samt Svenska kyrkans uppgift för den världsvida kyrkan.¹⁶²

Björkquist kan också ha betytt en hel del för Söderblom, men hur mycket är, genom brevväxlingen, svårt att avgöra. I ett brev från juli 1929 minns Söderblom hur det var när de träffades. Och hur han inspirerats av den anda som unglyrkorörelsen stod för. Redan

¹⁵⁸ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist den 22/7 1924, MBS SigtSA.

¹⁵⁹ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist den 22/7 1924, MBS SigtSA.

¹⁶⁰ Elof Lyttkens , Bergsjö, lärare och sedermera kyrkoherde i Gamla Uppsala.

¹⁶¹ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist den 26/3 1927, MBS SigtSA.

¹⁶² Ryman 2008 i *Manfred Björkquist visionär och kyrkoledare*, s.125

1910 tackade Söderblom Björkquist för " den tillökning i lifs- och troskapitalet som Din brinnade ande där underbetydt".¹⁶³

1929 skriver Söderblom så här:

Tänk att mer än tjugu år är förflutna sedan Du och Erfors en torsdagskväll, om jag minns rätt, besökte mig på Staby och talade om era planer. Våra hjärtan blevo brinnande i oss. Jag kunde då icke genast fatta hela innebörden, men jag minns, att jag tänkte, och jag tror att jag sade redan då att sin allra största betydelse skulle korståget få för dem som utförde detsamma. Oändlig har den glädje, hugnad och hjälp varit, som jag själv personligen åtnjutit av denna väckelse, vars redskap du blev. Därom vill jag också få skicka en kort hälsning till Eder. Tisdagen heter Bernhard. Men jag är för mitt hjärtas skulle förbjuden varje slags offentligt uppträdande förrän vid kyrkomötet. Visserligen kan jag göra både det ena och det andra, men jag vill möjligt bli fri dessa krampanfall som eljest komma att klavbinda mina återstående år, och jag måste därför nog tyvärr hålla mig hemma. I hopp att du erhåller mycket nödvändig sommarvila Din tillgivne gamle vän N S¹⁶⁴

Här framgår att Söderblom anser att Björkquist var ett redskap för den väckelse som ungkyrkorörelsens korståg innebar och att han personligen anser att detta hjälpt honom. Staby var Söderbloms bostad öppen för alla som hade vägarna förbi. Söderblom skriver också här om sin vacklande hälsa.

6. Resultat

Har då Manfred Björkquist haft ett hittills okänt inflytande över ärkebiskop Nathan Söderblom och därigenom över Svenska kyrkan? Med den grundfrågan och med utgångspunkt i deras brevväxling har ett hundratal brev granskats.

Det kan konstateras att Nathan Söderblom respekterade och litade på Manfred Björkquist. Några exempel; Söderblom ber honom att medverka med ett anförande på Allmänna kyrkliga mötet i mars 1920 i en tid då kyrkan ansattes från flera håll, (s.18).

1920 och 1927 skriver Björkquist till Söderblom om det hot som en minskning av undervisningstiden i kristendom innebär och ber att biskopskonferensen ska behandla frågan " och bjuda en samling kring omätliga värden innan det blir för sent" . Söderblom svarar tämligen omgående och ber honom om ett förslag till resolution i ämnet. Han skriver " Jag ville gärna se en annans tankar formulerade, innan jag eventuellt för ändamålet

¹⁶³ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist, MBS 31/12 1910 SigtSA.

¹⁶⁴ Nathan Söderblom till Manfred Björkquist 27/7 1929 MBS SigtSA.

sammankallar biskopsmötet"(s.23).

I ett brev i oktober 1920 föreslår Björkquist att en handbokscommission ska tillsättas och han säger att han gärna skulle vilja vara med och underteckna en sådan motion men att han är för "obetydlig för att lägga fram en sådan motion". Söderblom säger i sitt svar "Anse dig icke för ny för att lägga fram en motion", (se sid 24)."Jag längta mycket efter att höra vad du tänker om saken" skriver Söderblom i ett brev 1931 apropå Björkquists idéer om ett kloster,(s.26).

Det har i undersökningen framgått att tidens aktuella frågor återfinns i korrespondensen. Här finns behovet av en kyrkans nyorientering i form av ett kyrkopolitiskt program och skolans sekularisering, frågan om relationen mellan kyrkan och staten nämns dock inte direkt i själva brevväxlingen. Dock återfinns den indirekt i undersökningen. Björkquist var en av dem som undertecknade en hemställan till det Allmänna kyrkomötet 1920 om " åtgärder för vidmakthållande och stärkande av kyrkans medbestämmanderätt i vissa frågor". Frågan om indragning av kyrkans vetorätt bemötte Nathan Söderblom i starka ordalag. Björkquist kommenterar endast detta i minnesskriften över Söderblom. I själva brevväxlingen syns inte frågan om vetorätten.

Manfred Björkquist som den skolman han var tycks också ha varit en av dem som engagerade sig i frågan om skolans kristendomsundervisning. Dock inte i direkt anslutning till debatter i media eller riksdag. Söderblom lägger, när han i denna korrespondens berör ämnet, ett internationellt perspektiv på frågan medan Björkquist detalj redovisar antalet undervisningstimmar han vill ha. Kristendomens ställning i skolan var en fråga som engagerade många och debatten var livlig. Manfred Björkquist är här en av dem som sällar sig till debattörerna.

Konferenserna på Sigtunastiftelsen om aktuella kyrkopolitiska frågor kan haft betydelse för utvecklingen. Manfred Björkquist, som stiftelsens grundare och motor, hade en ledande roll i redigeringen av de kyrkopolitiska riktlinjerna vilka var ett resultat av konferenserna. På dessa privata konferenser på Sigtunastiftelsen deltog kyrkoledare från olika läger skriver Jarl Jergmar i Biskopsmötet i Sverige 1902-1924,(s.119). Ledande män från Allmänna Svenska Prästföreningen deltog också,(se vidare diskussion) Vad gäller de kyrkopolitiska riktlinjerna från Sigtuna så kan man konstatera att de utarbetades av flera, varför det inte torde återspegla enbart Björkquists åsikter. I den handskrivna ingressen till de "kyrkopolitiska" riktlinjerna från Sigtuna sägs i en passus, som inte återfinns i den maskinskrivna texten, att " kyrkans väg måste så långt möjligt bli folkkyrkans". Om detta är enbart Björkquists tankar går inte att avgöra. Det faktum att raderna är handskrivna kan möjligen tolkas som om det är hans eget tillägg.

Manfred Björkquist var också initiativtagare till en rad möten på Sigtunastiftelsen. I ett av breven nämner Björkquist att han inte kan släppa tanken på " svenska kyrkodagar". Vad som avses med det begreppet framgår inte av brevväxlingen. Möjligen kan här avses de dialogdagar som kom att anordnas på Sigtunastiftelsen. I Björkquists "Redogörelse för stiftelsens verksamhet 1916 - 1930 framgår att i maj 1922 anordnades tre dagars samvaro kring religiösa och sociala frågor. Det var inledningen till en serie program som planerades att återkomma varje år. Dessa möten hade föregåtts av de s.k. Johannisdahlsmötena, 1911-1913 (s.13). Enligt min uppfattning kan Björkquist genom konferenserna i Sigtuna ha medverkat till en positiv utveckling i relationerna mellan kyrkan

och arbetarrörelsen. Arbetarrörelsen och socialdemokratin låg ju bakom många av de angrepp som kyrkan utsatts för under efterkrigstiden.

Aktuellt var också frågan om fritt utträde ur kyrkan. Här kan man se ett visst samarbete mellan Björkquist och Billing,(s.12). Fritt utträde ur kyrkan var också en av punkterna som Nathan Söderblom tog upp då han på det allmänna kyrkliga mötet i mars 1920 talade om kyrkans frihetskrav. Han föreslog då också en folkomröstning om statskyrkan(s.19).

Undersökningen visar att Björkquist redan i ett brev till Söderblom i slutet av november 1919 talat om nödvändigheten av att svenska folket måste få uttala sig i frågan och att de båda skulle kunna tvinga fram en opinionsrörelse,(s.13). De tankar om fler lekmän på kyrkomötet och att kyrkomötets befogenhet i inomkyrkliga frågor måste stärkas och vidgas, som finns i dokumentet från Sigtunakonferensen (1919) återfinns till viss del också hos Söderblom i talet på det Allmänna kyrkliga mötet i mars 1920. Till detta möte hade dock ärkebiskopen ett rikthaltigt material som underlag.

Det har alltså framgått av ovan redovisad brevväxling att det inte går att spåra om Nathan Söderblom tagit ett direkt intryck av enbart Björkquists tankar. Han var ju endast en av dåtidens frontfigurer inom kyrkan som engagerade sig i samtidens frågor. Urban Claesson har i sin avhandling "Folkhemmets kyrka" visat det nära samarbetet mellan Nathan Söderblom och Harald Hallén. Han kallar dem båda för en "axelmakt"(sid 233). Något liknande kan inte spåras i brevväxlingen.

Har då Manfred Björkquist fungerat som en informell kontakt (bollplank) för Söderblom? Det kan besvaras, förutom via brevväxlingen, genom att se hur deras personliga relationer såg ut, vänner, förtrogna?

Det framgår av undersökningen att de båda var goda vänner sedan Uppsala åren och att det fanns en viss förtrolighet dem emellan. Det kommer till uttryck när Söderblom återger högst personliga tankar både om sig själv och om andra personer. Så som framgår av undersökningen är det samma personer som agerar i de olika sammanhangen. De återfinns i unglyrkörörelsen och i utformandet av en ny teologi. Det handlar om J. A. Eklund, Einar Billing, Nathan Söderblom och Manfred Björkquist och om Magnus Pfannenstill och politiker som Harald Hallén. Vem som är tongivande av Björkquist - Söderblom kan inte bedömas av brevväxlingen.

Frågeställningen huruvida Björkquist haft betydelse för Söderbloms agerande i olika sakfrågor går inte utifrån brevväxlingen att entydigt besvara jakande. Brevväxlingen visar dock att de båda respekterade varandra och var vänner samt att Nathan Söderblom var intresserad av Manfred Björkquists åsikter i vissa kyrkopolitiska åsikter.

Det är, enligt min åsikt, troligt att Björkquist var en av dem som Söderblom lyssnade till, när det gällde kyrkopolitiken. Således skulle man kunna säga att Manfred Björkquist - om dock inte den enda - har haft ett visst inflytande över Svenska kyrkans utveckling.

7. *Diskussion*

Majoriteten av breven mellan Söderblom och Björkquist handlar om formalia, behov av ekonomiska resurser, inbjudningar av olika slag, (t.ex. ombeds Nathan Söderblom att vara med vid lekmannaskolans grundstensinvigning) och insprängda informationer. Naturligtvis förekommer en hel del brevväxling om tillkomsten av Sigtunastiftelsen och folkhögskolan. Söderblom var en flitig brevskrivare både nationellt och internationellt. Så t.ex. har han en omfattande brevväxling både med Einar Billing och J.A. Eklund.

Även om inga entydiga bevis finns för att Söderblom skulle ha tagit intryck av enbart Björkquist i specifika frågor kan det finnas det fog för att anta att Björkquist är en av de personer från unglyrkörörelsen som haft betydelse för hur Svenska kyrkan kom att formas under Nathan Söderbloms tid. Nathan Söderblom hade ett stort kontaktnät och var en flitig brevskrivare. Det som inte framkommer i uppsatsen är huruvida Nathan Söderblom i sina brevkontakter vanligen efterfrågade synpunkter från dem han tillskrev.

Om relationen i övrigt mellan Manfred Björkquist och Nathan Söderblom säger materialet ingenting. De båda var ju kamrater sen tidiga ungdomsåren både i Uppsala och inom unglyrkörörelsen. De umgicks i samma kretsar. En fråga att diskutera är om Manfred Björkquist, trots allt, kom att få ett hittills okänt inflytande över Nathan Söderblom. Ett inflytande som inte entydigt framkommer i brevväxlingen. Ett inflytande som grundar sig på långvarig bekantskap och kontakter såväl formella som informella samt betydelsen av konferenserna på Sigtunastiftelsen.

På dessa privata konferenser deltog enligt Jergmar kyrkoledare från olika läger inklusive ledande A.S.P. män. Det innebär att när Nathan Söderblom tog till orda i kyrka-stat frågan på det allmänna kyrkliga mötet i mars 1920 så hade han ett rikhaltigt material som underlag och som var brett förankrat. Så som framgår av undersökningen var Manfred Björkquist drivande för att få till stånd möten mellan olika grupper på Sigtunastiftelsen. Han hade också vilket också framgår en framträdande roll vid redigeringen av de kyrkopolitiska riktlinjerna från Sigtunakonferenserna.

7. Käll- och litteraturförteckning

OTRYCKTA KÄLLOR:

UPPSALA

Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsenheten (UUB)

Nathan Söderbloms samling, (NSS).

Brev från Manfred Björkquist

SIGTUNA

Sigtunastiftelsens klipparkiv, (Sigt SA)

Manfred Björkquists arkiv (MBA)

A. Brev

Brev från Nathan Söderblom

B. Manuskript

Kyrkopolitiska riktlinjer framlagda vid en privat konferens i Sigtuna 10/2 1919

Stat och kyrka tal vid Upplands prästsällskap 11/12 1919

TRYCKTA KÄLLOR OCH ANFÖRD LITTERATUR

UPPSALA

Universitetsbiblioteket (UUB)

1920 Allmänna kyrkomötets protokoll nr 1, Stockholm.

Bihang till Allmänna kyrkomötets Protokoll 1920, 1 -2 Samlingen.

SIGTUNA

Sigtunastiftelsens bibliotek

Björkquist, Manfred

Redogörelse för Sigtnastiftelsens verksamhet 1916-1930.

1928 *Minnesskrift vid Allmänna Svenska Prästföreningens 25-års jubileum 1928*, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.

Aronson, Torbjörn

2008 *Den unge Manfred Björkquist*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historico- Ecclesiastica Upsaliensia 44 Uppsala.

Björkquist Manfred

1931 Svenska Kyrkans Primas. *Nathan Söderblom in memoriam*, Nils Karlström (1931), Stockholm.

Brohed, Ingmar,

2005 *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och Ekumenikens tid*, Stockholm.

Claesson Urban

2004 *Folkhemmets kyrka - Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905 -1933* . (Studia historico- ecclesiastica Upsaliensia, 42), Uppsala.

Grönquist Vivi-Anne (red.)

2008 *Manfred Björkquist - Visionär och kyrkoledare*, Skellefteå.

Jergmar Jarl

2007 *Biskopsmötet i Sverige 1902 -1924*, (Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis, 50), Lund.

Lange Dietz

2011 *Nathan Söderblom und seine Zeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Lange Dietz (red)

2006 *Nathan Söderblom Brev-Lettres- Briefe - Letters*, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.

Lenhammar Harry

1977 *Allmänna kyrkliga mötet 1908 - 1973 Målsättning och funktion*. (Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia, 33) Uppsala.

Moberger Karin

1961 *Religionsenhet och religionsfrihet i kristendomsundervisningen 1911-1918*, Kyrkohistorisk årsskrift 1961,s. 154 – 225.

Pfannenstill

1920 *Kristendomen och Vår tid*, årg. XV, häfte 11-12.

Runestam Staffan

2004 *Söderblomsstudier*, (Studia Missionalia Svecana XCIV), Uppsala.

Söderblom Nathan

1920 *Kyrkans frihetskav*, yttrande vid Allmänna kyrkliga Mötet 22 mars 1920

Samtal om kyrkan Föredrag vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.

Tergel Alf

1969 *Ungkyrkomännen Arbetarfrågan och Nationalism 1901 -1911*, Uppsala.

Tergel Alf

1974 *Från Konfrontation till Institution, Ungkyrkorörelsen 1912-1917*, (Studia Historico- Eccleastica Upsaliensa, 25), Uppsala.

Thidevall Sven

2000 *Kampen om folkkyrkan: ett folkkyrkligt reformprograms öden 1928 - 1932* (Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen II) Teologiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala.

TIDNINGSKLIPP

Svenska Dagbladet 29.10 1920 *Kyrkomötet och kristendomsundervisningen*

Svenska Dagbladet 31.10 1920 *Kyrkomötet*

DN 30.1 1920 *Allmänna kyrkliga mötet*

Jonsson Jonas

Svenska Dagbladet Kultur 2.4 2012 *Den svenska folkkyrkans arkitekt,*

WEBBMATERIAL

<http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:321588> (hämtad 2013 -04-15)

Hansson Klas

2010 *Fridens och kärlekens ord* Nathan Söderbloms gestaltning av ärkebiskopsämbetet 1914 - 1931, kyrkohistoria D2 uppsats.

9. Bilaga 1

STAT OCH KYRKA

(Inledningsanförande hållet av Manfred Björkquist vid Upplands prästsällskap i Uppsala den 11/12 1919, handskrivet dokument)

En uppgörelse närmar sig mellan vår stat och vår kyrka. Denna uppgörelse kan komma att ske så småningom - nästan omärkligt, så att kyrkofolken en dag står inför ett fullbordat faktum, som det endast har att godtaga. Vare sig resultatet bli en skilsmässa eller en i statens famntag av andnöd lidande eller i skam. Denna uppgörelse kan ock komma att få karaktären av en strid, som kan bli uppslitande nog, men som i varje fall kommer att bringa kyrkofolket till vaken medverkan. I den striden kunna ock värden gå förlorad, som visserligen icke äro omistliga, men som kyrkan icke har rätt at onödigt frånhända sig.

Lika ovärdigt som det är att kyrkan principiöst af pur efterlåtenhet och maktlöshet låter något af fädernearfvet gå förloradt och lika beklagligt som det vore att en kyrkostrid i form av någon slags kulturkamp bragtes att uppblomma i vårt redan sargade folk och i denna nödställda tid, lika önskvärdt måste det synas, att en uppgörelse kommer till stånd hvari man kunde skönja en återspeglning af det goda förhållande, som, under århundraden rått mellan stat och kyrka i vårt land.

De förslag till förändringar i vår kyrkas ställning till staten som hittills framkommit i politiken hafva ju mestadels stammade från utomkyrkligt eller rent af kyrkofientligt håll och förslagen hafva burit spår däraf.

Är icke tiden kommen - ja är det icke hög tid, för kyrkan att nu samla sig omkring ett förslag till uppgörelse, som är alltigenom principiellt grundat - i vår kyrkas djupaste principer såsom folkkyrka och såsom evangelisk kyrka. Till en sådan uppgörelse borde kyrkan hafva känt sig manad, äfven om de yttre politiska skälen icke varit så tvingande. Alltmer bjudande yttrar sig krafvet på en nyorientering hos det vakna kyrkliga medvetandet själf, i den mån det blir klart fver kyrkans samvetslif. *Ja många tjäna i denna dag kyrkan med endast half frimodighet därför att kyrkans evangelium och kyrkans yttre ställning i samfundslifvet icke låta sig förlika med hvarandra.*

Vi behöfva arbetsfred och arbetsro i vår kyrka för allt det byggande som väntar oss i en trasig värld. Låt oss därför en gång lösa vårt kyrkoproblem så att vi icke få att vänta en ändlös rad af efterförklaringar, där vi själfva känna oss osäkra.

Nyorienteringen måste bli så grundlig, att den helt tillfredsställer vårt samvetslif och lägger en trygg grundval för kyrkans arbete och ställning för om möjligt långa tider framåt. kamp få vi väl alltid - men hvilken glädje att få kämpa på en grund, som man med full frimodighet kan försvara. Två kraf framträda här med styrka: det alltmer vaknande personlighetsmedvetandet skall tillbörligt respekteras och evangeliet skall så erbjuds människorna, att det fullt ut får verka såsom evangelium Djupast sett torde dessa båda kraf sammanfalla.

Vår kyrka har varit folkkyrka. Genom sin månghundraåriga förbindelse med staten har hon haft de rikaste möjligheter att med evangeliet nå hela vårt folk. I hela hennes inre byggnad skönja i förunderligt gripande form den gudomliga barmhärtighetens stora

tanke. Ingen är utanför - ty hela Sverige är döpt. Och icke allenast som ett gudomligt konstverk för betraktelsen reser sig vår kyrka så. Nej, hon är byggd så för att nå alla och kan hon har nått vida.

Det måste te sig som en synnerlig angelägenhet, att kyrkan så vårdar sina säregna lifsformer, att hon icke utan tvingande inre skäl begränsar denna evangelikala räckvidd i sin organisation. Men sådana tvingande skäl föreligga - de hänga sig alltmer på oss. Ty om dessa former långt ifrån att bära evangeliets budskap ut, långt ifrån att ge människorna en bild af Guds allomfattande kärlek - tvärtom bidraga att förvandla evangeliet från ett fritt och gladt budskap till ett auktorativt tvingande lag - då är stunden kommen för en allvarlig inre uppgörelse i kyrkan.

Kyrkan får aldrig släppa tanken, folkkyrkans tanke - men hon måste finna andra vägar att göra den tanken lefvande. Hon får kanske till en tid - ja säkert blott till en tid - försaka den förkunnelsen i själfva kyrkoorganisationen som för de flesta blifvit värn att en död förkunnelse, blifvit en slöja över evangeliet.

Problemet blir från kyrkans synpunkt detta. Huru långt kan kyrkan få använda de genom hennes förbindelse med staten gifvna möjligheterna att genomtränga folklifvet med evangeliet utan att kränka evangeliets anda och den vaknande personlighetens rätt.

En lösning af detta problem kommer helt visst att innebära, att kyrkan på många punkter uppger sin yttre maktställning mn å andra sidan äfven för sig och sitt arbete kräver en rörelsefrihet som hon nu icke i tillräckligt mått äger. Ty väl kan det sägas att staten i stort sett ännu icke väsentligen motverkat kyrkan i hennes evangeliska verksamhet.

Men dels veta vi icke hur framtiden i detta fall kommer att gestalta sig, dels kan icke nekas att bundenheten vid staten i så måtto vari hämmande, att kyrkan haft för litet utrymme för egna initiativ och framförallt för den rörlighet i arbetets organiserande i stort, som anpassningen efter det alltjämt växlande tidsläget kräfva. Kyrkans väg måste så långt möjligt bli folkkyrkans. Det gäller att å enda sidan undgå slafinnetjänsten hos en åtminstone inom närmaste framtiden alltmer sekulariserad stat å andra sidan förträngningen hos den rena frikyrkan. Målet måste bli att i organisationen behålla så mycket som rätteligen kan behållas af evangeliets spännvidd utan at öfventyra evangeliets karaktär och kyrkans frihet.

KYRKOPOLITISKA LINJER, ett maskinskrivet dokument som Manfred Björkquist lagt fram vid en privat konferens i Sigtuna den 10/2 1919. Ingressen till detta dokument stämmer till viss del överens med ovanstående manuskript. De kursiverade stycken i texten ovan finns inte i den maskinskrivna texten. Det maskinskrivna dokumentet lyder som följer;

Ett kyrkopolitiskt program som vill göra rättvisa åt här anförda synpunkter torde böra upptaga i följande huvudpunkter angifna riktlinjer.

1. Hvarje myndig svensk man eller kvinna skall äga rätt att utträda ur svenska kyrkan utan att uppgifva något annat religionssamfund.
2. Prästerskapets aflöning utgår i två parter, Den ena beräknas för prästerskapets kamerala arbet e och utgår af statsmedel, den andra beräknas för det evangelisatoriska arbete och utgår ur kyrkans fonder och församlingen fonder eller sammanskott.
3. Kyrkofondens och all kyrkans och församlingarnas nu för kyrkans ändamål brukade egendom förvaltas under statskontroll av kyrkan, som äger att för sitt arbete använda afkastningen däraf . Frågan om äganderätte behöfver vid sådant förhållande icke nu bli aktuell.

4. Skolan blir fullt självständig i förhållande till kyrkan. kyrkan skall dock vara representerad i skolans styrelse både den lokala och den centrala, och har där att särskildt vårda sig om religionsundervisningen.
5. Religionsundervisningen skall vara obligatorisk. Den skall för skolstadiet lämpadt sätt gifva en vederhäftig framställning af sitt föremål och därigenom skänka hela folkets ungdom nödig kunskap i främst kristendomens historia och tankevärld, så att evangelisk förkunnelse kan bli förstådd af alla.
6. En konsekvens af skolans skiljande från kyrkan blir att skolan icke längre i konungen råd bör representeras av ecklesiastikministern.
7. En annan konsekvens blir, att domkapitlen förvandlas till rent kyrkliga organ för stiftsstyrelsen med däraf betingad förändring med afseende på sammansättningen.
8. En följd av kyrkans förändrade ställning blir att kyrkomötet får en vidgad uppgift. För att kyrkomötet skall kunna fylla denna kräves, att det blir en trognare afspeglings af kyrkolifvet, hvilket bl.a. måste medföra en väsentlig utökning av dess lekmannaelement. (kvinnor böra gifvetvis dit inväljas - anm af M.BT) och en förändring af valsättet. Uppenbart är ock, att kyrkomötets befogenhet i inomkyrkliga frågor samtidigt måste stärkas och vidgas.
9. En del af kyrkostämmans befogenheter öfverflyttas till kommunal representation - t.ex. skolärenden -hvaremot såväl kyrkostämma som kyrkorna bör kunna få större betydelse än hittills för kyrkans egendom och arbete.
10. Sten skall vid sin offentliga anstalter och inrättningar på lägerplatserna och annorstädes upplåta tid och rum för kyrkans gudstjänster och lämna tillfälle öppet för hennes tjänare att där öfva själavård. Dock skall ingen tvingas att deltaga i någon gudstjänst ller kyrklig handling. kyrkan skall öfverallt vara tillstädes för att erbjuda sin tjänst men icke tvinga den på någon. I sådan anda skall äfven t.ex. frågan om borgerlig begrafning och andra dylika få sin lösning. Evangeliet skall allestädes fritt gifvas och fritt mottagas.